

Jadwiga Kozłowska-Doda

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie (Polska)

Lublin University of Maria Curie Skłodowska (Poland)

e-mail: y.kazlouskaya-doda@umcs.pl

Białoruś jako pogranicze a pogranicza Białorusi: zarys problematyki badań językoznawczych z przełomu XX i XXI w.

Belarus as a Borderland and Borderlands of Belarus: Some Problems of Linguistic Research at the Turn of the Twentieth and the Twenty-First Century

Беларусь як сумежжа і сумежжы Беларусі: некаторыя праблемы лінгвістычных даследаванняў на мяжы XX і XXI стст.

Wstęp

W 2014 roku ukazała się książka znanego białoruskiego historyka i działacza społecznego Alaksandra Kraucewicza *Kraj pogranicza*¹. Zawiera ona wybór prac popularno-naukowych, publicystycznych oraz eseje z ostatnich trzydziestu lat. We wstępie autor pisze:

Kraj, który dziś znany jest jako Białoruś, od dawna był i pozostaje nadal obszarem granicznym. Białoruskie pogranicze jest zjawiskiem złożonym i uniwersalnym. Bierze swój początek w środowisku naturalnym. Teren Białorusi stanowi przejściową strefę roślinności, gdzie tzw. europejska tajga (bory sosnowe i gęstwiny świerkowe) stopniowo zmienia się w europejski las liściasty. Granica działu wodnego między dorzeczem Bałtyku i Morza Czarnego przecina cały kraj ogromnym łukiem z południowego zachodu na północny wschód. Białoruś – podsumowuje autor – jest czterekrotnie strefą graniczną: przyrodniczą, etniczną, kulturową i polityczną. Pogranicze jest niezmiennym stanem i przeznaczeniem, szczęściem

¹ А. Краўцэвіч, *Краіна пагранічча. Выбраныя творы*, Смаленск 2014. Są też inne publikacje opisujące Białoruś jako kraj na pograniczu dwóch cywilizacji – zachodniej i wschodniej, utożsamianych są z Polską z jednej strony, a Rosją z drugiej. *Confer*: np. A. Savchenko, *Belarus – A Perpetual Borderland*, Leiden–Boston 2009.

i tragedią tej ziemi w ciągu ponad tysiąca lat, od głębokiej starożytności do dziś. Niepewny status dzisiejszej państwowości białoruskiej jest rezultatem i przejawem tego pogranicza².

Takie spojrzenie na Białoruś nie jest odosobnione również w środowisku językoznawców.

W celu pokazania, że jednak nie jest to powszechne rozumienie, przywołam odmienną opinię. W wywiadzie dla radia Racja z Białegostoku białoruski językoznawca, doświadczony badacz terenowy Iryna Budźko w 2012 roku stwierdziła:

Białoruś nie jest pograniczem bardziej niż Serbia, Ukraina lub nawet Rosja, inne kraje europejskie, które pokonały skomplikowaną drogę rozwoju po drugiej wojnie światowej. Białorusinów wyróżniają cechy charakteru oraz język, które jednocześnie wyznawców różnych religii, przedstawicieli Zachodu i Wschodu, Północy i Południa, centrum i peryferii. [...] Dla nas istotne i cenne jest nasze państwo, nasza kultura, nasze języki, którymi się posługujemy i tworzymy wartość utrwalenia teksty. To powinno stać się przedmiotem badań naukowców. Nie mówmy, że jesteśmy podzieleni na Wschód i Zachód, a szukajmy tego, co nas łączy³.

Zestawienie dwóch przeciwstawnych sposobów rozumienia jednego pojęcia, mimo to, że nie pochodzą z literatury ściśle językoznawczej, pokazuje na ile ważne jest definiowanie wszystkich nazw i określeń, którymi się posługujemy w opisach, w tym także lingwistycznych. Pojęcie „pogranicze” nadal wywołuje dyskusje w kręgach naukowych różnych dyscyplin. O rozumieniu samego pojęcia czy to w historii, literaturoznawstwie, etnografii, socjologii, czy w językoznawstwie, mogłoby powstać niejedno opracowanie monograficzne.

² Тлумачэнне ўласнае з арыгіналу: „Край, які сёння называецца Беларусь, спрадвечу быў і застаецца краінай мяжа. Беларускае памежжа – з’ява шматпланавая і ўніверсальная. Яна пачынаецца ўжо ад самой прыроды. Тэрыторыя Беларусі – памежная раслінная зона, дзе гэтак званая еўрапейская тайга (сасновыя бары і яловыя гушчары) паступова пераходзіць у ліставы еўрапейскі лес. Мяжа водападзелу паміж балтыйскай і чарнаморскай воднымі сістэмамі перасякае ўсю краіну вялікай дугой ад паўднёвага захаду да паўночнага ўсходу. Беларусь – гэта чатырох-кратная прыродна-этнічна-культурна-палітычная мяжа. Пагранічча – нязменны стан і лёс, шчасце і трагедыя гэтай зямлі на працягу больш чым тысячы гадоў, ад глыбокай старажытнасці да самых апошніх дзён. Сённяшні няпэўны стан беларускай дзяржаўнасці – вынік і праява гэтага пагранічча” (А. Краўцэвіч, *Краіна пагранічча...*).

³ W języku oryginalnym: „Беларусь – ня большае памежжа, чым Сэрбія, Украіна ці нават Расея – іншыя эўрапейскія краіны, якія прайшлі даволі складаны шлях развіцця пасля Другой сусветнай вайны. Беларусы маюць рысы характару, мову, якія аб’ядноўваюць розныя канфэсіі, прадстаўнікоў Захаду і ўсходу, Поўначы і Поўдня, цэнтру і пэрыферыі. На гэта і трэба звяртаць увагу. Для нас вельмі важная і каштоўная нашая дзяржава, нашая культура, нашыя мовы, на якіх мы гаворым і ствараем вартыя захавання тэксты. Гэта і павінна стаць прадметам даследавання, цікавасці навукоўцаў. Не казаць, што мы падзелены на ўсход і Захад, а шукаць, што аб’ядноўвае нас. Выводзіць по канферэнцы Narracja і паміць. Konstrukcje i destrukcje tożsamości, Warszawa 25–26 kwietnia 2012 roku, А. Папко, Беларусь – ніяк ня мост і памежжа”, 27.04.2012, [na:] <http://radyjo.net/4/91/Artykul/97761> [data dostępu: 12.04.2015].

Socjolog Antonina Kłoskowska podkreśla, że pogranicze jako:

[...] obszar stykających się państw, których granica częściowo rozdziela różne grupy etniczne i narodowe, [...] nie jest [...] granicą nieprzenikalną. Może być nieprzenikalna z punktu widzenia politycznego i różnych zarządzeń administracyjnych, nie jest zaś – z punktu widzenia etnicznego. Jest zwykle granicą, która raczej ułatwia wiązanie się lub mieszanie różnych elementów etnicznych⁴.

W innej publikacji badaczka opisuje kategorię pogranicza w dwóch znaczeniach: przestrzennym (terytorialnym) oraz psychologicznym⁵. Podobne podejście prezentuje Ewa Nowicka, wyróżniając pogranicze zewnętrzne oraz wewnętrzne w aspekcie przestrzennym i psychologicznym⁶.

Lingwiści, podobnie jak socjologowie, rozważają pojęcie „granicy” i „pogranicza”. Charakteryzując pogranicze, Stanisław Dubisz podkreśla, że „na pojęcie *granicy* składają się trzy elementy, wzajemnie się warunkujące i uzupełniające: geograficzny (terytorialny), językowy i kulturowy. Wydawać by się mogło, że dla lingwisty prymarny powinien być składnik *stricte* językowy”⁷. Następnie, korzystając z wypowiedzi Ireny Dulewiczowej, autor wskazuje, że pojęcie granicy jest to „zjawisko przede wszystkim o charakterze kulturowym”⁸. Dubisz wyróżnia również granicę zewnętrzną i wewnętrzną⁹. W pracach językoznawców jest podkreślany „relatywny charakter granicy w sensie kulturowym i językowym”¹⁰. Ostatnio pogranicze bywa przeciwstawiane granicy: „Kategoria pogranicza łagodzi zdecydowanie represyjność granicy, która ma funkcję rozdzielania i izolowania, strzeżenia nienaruszalności”, zaznacza Stanisław Uliasz¹¹.

⁴ A. Kłoskowska, *Pogranicze kulturowe w perspektywie badań biograficznych*, [w:] *Inni wśród swoich*, red. W. Władyka, Warszawa 1994, s. 102.

⁵ *Eadem*, *Kultury narodowe u korzeni*, Warszawa 1996, s. 125.

⁶ E. Nowicka, *Badanie pogranicza. Kilka propozycji metodologicznych*, „Pogranicze. Studia Społeczne” 1999, t. 8, s. 13.

⁷ S. Dubisz, *Problematyka lingwistyczna w badaniach nad pograniczami polszczyzny (przegląd zagadnień, wnioski, postulaty badawcze)*, [w:] *Granice i pogranicza*, red. S. Dubisz, Warszawa 1992, s. 17.

⁸ I. Dulewiczowa, *Problem wewnętrznej granicy języka na tle słowiańskich badań porównawczych*, [w:] *Słowiańskie pogranicza językowe. Zbiór studiów*, red. K. Handke, Warszawa 1992, s. 37 (seria „Język na pograniczach” 1); S. Dubisz, *Problem wewnętrznej granicy...*, s. 17.

⁹ *Confer*: uwagi socjologów A. Kłoskowskiej i E. Nowickiej; *confer*: S. Dubisz, *Problem wewnętrznej granicy...*, s. 17.

¹⁰ S. Dubisz, *Problem wewnętrznej granicy...*, s. 17; *confer*: H. Krasowska, L. Suchomłynow, *Relacyjność językowego i kulturowego pogranicza*, [w:] *Bukowina. Tradycje i współczesność*, red. Z. Kowalski et al., Piła–Czerniawce–Suchawa 2006, s. 191–198.

¹¹ S. Uliasz, *O kategorii pogranicza kultur*, [w:] *Pogranicze kultur*, red. C. Kłak, Rzeszów 1997, s. 13. Przegląd literatury można kontynuować, nie jest on jednak celem niniejszej publikacji.

Na wieloznaczność pojęcia „pogranicza językowego” w literaturze lingwistycznej wskazuje Elżbieta Smułkowa: „owa wieloznaczność zawiera się między rozumieniem geograficzno-terytorialnym, a dwujęzycznością osobniczą”¹². Badaczka przez pogranicze językowe rozumie:

[...] strefę przestrzenną bezpośredniego zetknięcia się i przenikania języków i gwar różnych narodów i/lub grup etnicznych, bądź sąsiadujących ze sobą, bądź żyjących na tym samym terytorium [...]. Najistotniejsze dla pogranicza językowego jest to, że języki lub gwary [...] wchodzą ze sobą w kontakt¹³.

Pewne aspekty zjawiska w badaniach językoznawczych

Dzisiejsza Białoruś oraz tereny przyległe od dawna przyciągają uwagę badaczy jako przestrzeń rozpatrywana w kategoriach teorii kontaktów językowych (ze strony polskich dialektologów), jako obszar złożony ze stref terytorialnych, w których obrębie dochodzi do oddziaływania sąsiednich gwar i języków (tzw. podejście arealne w językoznawstwie białoruskim i szerzej wschodniosłowiańskim), jako most między Wschodem i Zachodem, między prawosławiem i katolicyzmem itd.

Nie tylko białoruscy naukowcy uczynili przedmiotem badań kontakty szeroko rozumianej białoruszczyzny z językami ościennymi (wśród nich Wiktor Martynow, Bronisław Płotnikow, Wiczesław Werenicz, Kira Giułumianc, Józefa Mackiewicz, Adam Suprun, Uładzimir Aniczenko, Borys Norman, Henadź Cychun i wielu innych), ale także rosyjscy, jak Paweł Rastorgujew, Ruben Awaniesow, Tamara Sudnik, Nikita Tołstoj itd., polscy, jak Władysław Kuraskiewicz, Zdzisław Stieber, Leszek Ossowski, Jan Tarnacki, Józef Obrębski, Antonina Obrębska-Jabłońska, Smułkowa, Janusz Rieger, Michał Sajewicz, Mirosław Jankowak itd., litewscy: Elena Grinaveckienė, Algimantas Vidugiris, Zigmantas Zinkevičius i inni, łotewscy, m.in. Józefa Parszuta, ukraińscy: Nina Marczuk, Hawryło Szyło, Tetiana Nazarowa, Hryhoryj Arkuszyn itd. Lista samych badaczy jest zbyt długa, by ich wszystkich wymienić, przedstawić zakres poszczególnych publikacji, dlatego jedynie odsyłam do obszernych wykazów bibliograficznych, jak np. bibliografii językoznawstwa białoruskiego¹⁴, bibliografii językoznawstwa polskiego (por. m.in. bibliografię zamieszczoną w *Encyklopedii języka polskiego*)¹⁵, bibliografii językozna-

¹² E. Smułkowa, *Pogranicze językowe jako przedmiot współczesnej dialektologii*, [w:] eadem, *Białoruś i pogranicza. Studia o języku i społeczeństwie*, Warszawa 2002, s. 425.

¹³ *Ibid.*

¹⁴ *Беларускае мовазнаўства. Бібліяграфічны паказальнік 1976–1985*, рэд. А. І. Падлужны, Мінск 1993; *Беларускае мовазнаўства. Бібліяграфічны паказальнік 1986–1991*, рэд. В. П. Русак, Мінск 2004.

¹⁵ *Encyklopedia języka polskiego*, red. S. Urbańczyk, Wrocław–Warszawa–Kraków 1994, s. 422–438; E. Niemkiewicz, *Bibliografia bibliografii językoznawstwa polskiego*, Lublin 2000.

wstwa slawistycznego (pod red. Zofii Rudnik-Karwatowej od roku 1992)¹⁶, a także bibliografii prac poświęconych polszczyźnie kresowej¹⁷. Ciągłe pojawia się nowa literatura.

Typy kontaktów językowych na terenie Białorusi i jej pograniczach

Na Białorusi i pograniczach można wyróżnić następujące typy kontaktów, w obrębie których dochodzi do powstania osobliwości językowych jako wyniku interferencji, spowodowanych wzajemnym oddziaływaniem językowym (może dotyczyć konkretnego terenu lub społeczności)¹⁸:

1. słowiańsko-niesłowiańskie kontakty językowe (dialektalne):

a) pogranicze białorusko-litewskie, wynikiem badań białoruskich, litewskich i polskich językoznawców jest *Słownik gwar północno-zachodniej Białorusi i jej pogranicza*¹⁹, Tamara Sudnik zestawiała systemy fonologiczne gwar białoruskich, litewskich i polskich w kilku wsiach na pograniczu litewsko-słowiańskim²⁰; granicę litewsko-słowiańską opisywał Zinkevičius²¹; w literaturze niejednokrotnie zwracano uwagę na przesuwanie się białorusko-litewskiej granicy językowej, cofanie się gwar litewskich przed ekspansją białoruszczyzny na Grodzieńszczyźnie, Braślowszczyźnie i Wileńszczyźnie²² itd.;

¹⁶ *Bibliografia językoznawstwa slawistycznego za rok 1992*, pod red. Z. Rudnik-Karwatowej [oprac. M. Kornacka i Z. Rudnik-Karwatowa przy współudziale slawistów z krajowych i zagranicznych ośrodków naukowych], Warszawa 1995 i nast.

¹⁷ Z. Sawaniewska-Mochowa, *Bibliografia prac o polszczyźnie kresowej*, „Studia nad Polszczyzną Kresową” 1991, t. VI, s. 223–254; *eadem*, *Bibliografia prac o polszczyźnie kresowej za lata 1989–1993 (z uzupełnieniami do roku 1988)*, „Studia nad Polszczyzną Kresową” 1995, t. VIII, s. 265–282 i prace późniejsze.

¹⁸ Confer: E. Smułkowa, *Pogranicze językowe jako...*, s. 426; pierwodruk: *eadem*, *Pogranicze językowe jako przedmiot współczesnej dialektologii*, [w:] *Studia dialektologiczne II*, red. J. Okoniowa, B. Dunaj, Kraków 2002, s. 89–94; H. Krasowska, L. Suchomłynow, *op. cit.*, s. 191–198.

¹⁹ *Слоўнік беларускіх гаворак Паўночна-Заходняй Беларусі і яе пагранічча*, у 5 тамах, т. 1 (А–Г, 1979), т. 2 (Д–Л, 1980), т. 3 (М–П, 1982), т. 4 (П–С, 1984), т. 5 (Р–Я, 1986), рэд. Ю. Ф. Мацкевіч, Мінск 1979–1986.

²⁰ Т. М. Судник, *Дialeкты литовско-славянского пограничья: Очерки фонологических систем*, Москва 1975.

²¹ Z. Zinkevičius, *Lietuvių dialektologija*, Vilnius 1966.

²² L. Bednarczuk, *Litewsko-słowiańskie pogranicze językowe w pierwszej połowie XX wieku w świetle badań Olgierda Chomińskiego*, „Acta Baltico-Slavica” 1999, 24, s. 95–105; *idem* (opr. i posłowie), O. Chomiński, *Obszar językowy litewski w państwie polskim 1927–1933*, „Acta Baltico-Slavica” 2010, t. 34, s. 197–261. W latach 60. XX w. badacze Białoruskiej Akademii Nauk podkreślali fakt, iż ludność w wielu miejscowościach rejonów raduńskiego, woronowskiego, ostrowieckiego, widzkiego oraz brasławskiego jest przeważnie dwujęzyczna: w kontaktach między sobą posługu-

b) pogranicze białorusko-łotewskie – zbadano białoruskie gwary rejonu krasławskiego na Łotwie, stwierdzono ich stopniowe zanikanie²³;

2. słowiańsko-słowiańskie kontakty językowe

a) pogranicze polsko-białoruskie – problemy adaptacji zapożyczeń polskich w białoruskich gwarach grodzieńskich porusza Bogumił Ostrowski, który jest także autorem serii opracowań na temat słownictwa meteorologicznego w wyżej wymienionych gwarach²⁴, por. też prace dotyczące tzw. polszczyzny kresowej na terenach Białorusi, Litwy i Łotwy oraz publikacje na temat gwar białoruskich na Litwie (Wileńszczyzna) i Białorusi (Brasławszczyzna, Grodzieńszczyzna)²⁵; opracowania Obrębskiej-Jabłońskiej, Smułkowej, Kondratiuka, Sajewicza oraz innych badaczy podejmujące kwestię białoruskich gwar Białostoczczyzny, m.in. *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny*²⁶;

b) pogranicze białorusko-rosyjskie – w różnych opisach gwary okolic Smoleńska, Briańska, Pskowa są odmiennie traktowane, pierwsze badania językoznawcze na tych terenach prowadzono na początku XX wieku, np. Moskiewska Komisja Dialektologiczna²⁷; po wojnie dialektolodzy rosyjscy wykorzystali inne kryteria²⁸; w latach 60. XX wieku gwary Smoleńszczyzny badał Paweł Rastorgujew, obserwując pewne zbliżenie gwar białoruskich do języka rosyjskiego²⁹; prowadzono też dalsze badania

---

je się gwarą litewską, rozmawiając z białoruskojęzycznymi sąsiadami – gwarą białoruską, *confer*: M. Я. Гринблат, *К вопросу о участии литовцев в этногенезе белорусов*, [у:] *Труды Прибалтийской объединённой комплексной экспедиции*, т. 1: *Вопросы этнографической истории народов Прибалтики: По данным археологии, этнографии и антропологии*, ред. С. А. Тараканова, Л. Н. Терентьева, Москва 1959, с. 531; *Лінгвістычная геаграфія і групка беларускіх гаворак*, рэд. Р. І. Аванесаў, К. К. Аграховіч, Ю. Ф. Мацкевіч, Мінск 1968, с. 274–276 itd. Około pięćdziesiąt lat później na terenie byłych rejonów raduńskiego i woronowskiego, znanych mi z autopsji i badań terenowych, użycie języka litewskiego w kontaktach wewnątrz grupy można już było zawęzić jedynie do wsi Pielasa. Patrz też inne opracowania: E. E. Ширяев, *Беларусь: Русь Белая, Русь Черная и Литва в картах*, Минск 1991; P. Kniūkšta, *Wileńszczyzna i język litewski*, Wilno 1990 itd.

²³ Np. M. Янковяк, *Лексіка беларускамоўных жыхароў Латгаліі (на прыкладзе Кралаўскага раёна)*, [w:] *Польско-біалорускія звязькі культурowe, літаракіе і językowe*, ред. S. Kawalou, R. Radzik, M. Sajewicz, Lublin 2010, s. 397–406; *idem*, *Беларускія гаворкі ў Кралаўскім раёне Латвіі. Сацыялінгвістычнае дасьледаваньне*, перакл. А. Пятровіч, выд. 2-е, папр., Смаленск 2015.

²⁴ B. Ostrowski, *Białoruskie gwary Grodzieńszczyzny. Wybrane zagadnienia*, Kraków 2013.

²⁵ Patrz m.in. Z. Sawaniewska-Mochowa, *Bibliografia prac o polszczyźnie...*; *eadem*, *Bibliografia prac o polszczyźnie kresowej za lata 1989–1993...* i prace późniejsze.

²⁶ *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny*, t. I, ред. S. Glinka, A. Obrębska-Jabłońska, J. Siatkowski, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980.

²⁷ Н. Н. Дурново, Н. Н. Соколов, Д. Н. Ушаков, *Опыт диалектологической карты русского языка в Европе*, Москва 1915.

²⁸ *Confer*: mapy w: *Русская диалектология*, ред. Р. И. Аванесов, В. Г. Орлова, Москва 1965. Mapę Moskiewskiej Komisji Dialektologicznej z 1915 r. zamieścił W. Kuraszkiewicz w: W. Kuraszkiewicz, *Zarys dialektologii wschodniosłowiańskiej*, Warszawa 1963, zamieniając kolory na czarno-białe znaki, *vide*: J. Rieger, *Z dziejów języka rosyjskiego*, Warszawa 1989, s. 35 oraz mapy na s. 162 i 163.

²⁹ *Confer*: П. А. Расторгуев, *Говоры на территории Смоленщины*, Минск 1960.

terenowe i kwerendy archiwalne, podczas których stwierdzono daleko posuniętą asymilację gwar białoruskich do ruszczyzny³⁰;

c) pogranicze białorusko-ukraińskie – eksploracje dotyczą zarówno zbierania lekcyki³¹, gromadzenia tekstów gwarowych, jak i opracowania materiału oraz klasyfikacji gwar; badania prowadzone przez naukowców białoruskich i ukraińskich, patrz niżej³².

Do przedstawionej wyżej mozaiki należałoby dodać kontakty języków ogólnych, zwanych w językoznawstwie wschodniosłowiańskim, do niedawna też w polskim, literackimi, relacje dialektów z językami ogólnymi oraz kontakty między podstawowymi dialektami białoruskimi, na terenie gwar przejściowych, nazywanych przez badaczy białoruskich gwarami środkowobiałoruskimi. Przytoczono wyżej jedynie wybrane opracowania, nie wyczerpują one rozbudowanego stanu badań na temat pograniczy szeroko rozumianego języka białoruskiego.

Uwagi do opisów pograniczy na podstawie publikacji z przełomu XX i XXI w.

Należy podkreślić, że badania poszczególnych terenów mają swoje osobliwości i uwarunkowania. Różne obszary językowe w niejednakowym stopniu są zbadane, język w odmiennym stopniu jest udokumentowany, a wyniki badań bywają rozmaicie ujmowane.

Nie jeden z aspektów analizowanych badań należy do kwestii drażliwych, a nawet stanowi temat tabu, np. trudności interpretacyjne sprawia pogranicze białorusko-ukraińskie. Wokół przynależności gwar brzesko-pińskich od lat toczy się dyskusja między dialektologami białoruskimi i ukraińskimi (i nie tylko dialektologami)³³,

³⁰ Нр. М. Янковяк, *Соціолінгвістическая сітуацыя беларусоў на беларуско-російскім пограніччы*, „Linguistica Lettica” 2006, XV, s. 193–210; *idem*, *Языковая характарыстыка дзевяць на беларуско-рускім пограніччы*, „Studia Slavica” 2006, VI, s. 264–278; N. Barszczewska, M. Jankowiak, *Białoruska dialektologia*, Warszawa 2012; *idem*, *Gwary białoruskie na zachodniej Smoleńszczyźnie – dzieje agonii*, „Slavia” 2013, nr 3, s. 315–322.

³¹ *Confes*: obszerna praca o gwarach okolic Turowa – A. A. Крывіцкі, Г. А. Цыхун, І. І. Яшкін, *Тураўскі слоўнік*, т. 1–5, Мінск 1982–1987.

³² *Confes*: A. A. Крывіцкі, *Дыялекталогія беларускай мовы*, Мінск 2003; Ф. Д. Клімчук, *К истории распространения говоров в юго-восточной Литве*, [w:] *Балто-славянские исследования. 1980*, Москва 1981; *idem*, *Гаворкі Заходняга Палесся: Фанетычны нарыс*, Мінск 1983; Ф. Д. Клімчук, *Этнічная структура населення Брэстскай абласці (к вопросу о „скрытых” этносах)*, „Берестейский край”, апрель 1996 г., <http://brama.brestregion.com/pomer12-13/artic03.shtml> [data dostępu: 09.09.2013]; Ф. Д. Клімчук, *Гаворкі Берасцейскай вобласці*, [w:] *Gdzie bije źródło...*, *Pieśni ludowe pogranicza Polski i Białorusi*, red. F. Czyżewski, A. Dudek-Szumigaj, M. Żygalova, Lublin–Wisznice 2015, s. 129–143; Г. Аркушин, *Народна лексіка Західного Полісся*, Луцьк 2014, s. 10–29 itd.

³³ *Confes*: Ф. Д. Клімчук, *Гаворкі Заходняга Палесся...*, т. 1, s. 38–39; Ф. Д. Клімчук, *Этнічная структура населення...*; Т. Марусик, *Українці Берестейщини: минуле і сучасне*, „Радіо Свобода”, 15.10.2003, http://www.novamova.com.ua/htm/marusyk/marusyk_7.htm. [data dostępu: 24.01.2013]; G. Kuprianowicz, *Українське одродження на Полях Заходніх (Землі Бреської)*,

którzy dotychczas nie wypracowali wspólnego stanowiska. Językoznawcy białoruscy (Fiodar Klimczuk, Alaksandr Krywicki) pokazują, że są to gwary mające okanie, w których głoska [i] występuje w pozycji akcentowanej w miejscu dawnego *jat', twarde wargowe i przedniojęzykowo-zębowe – przed etymologicznymi e, i itd.³⁴. Nazwy „gwary zagorodzkie” lub „zachodniopoleskie” wskazują jedynie na lokalizację, inne określenie tych gwar to „białoruskie typu zachodniopoleskiego”³⁵.

W wydanej w roku 2012 *Dialektologii białoruskiej*³⁶ Barszczewskiej i Jankowiaka określenie „gwary poleskie ukraińskiego charakteru” wystąpiło wielokrotnie³⁷, jednak nie jest ono opatrzone żadnym komentarzem, który byłby, jak się wydaje, konieczny. W publikacji przytoczono klasyfikację dialektów i gwar według Krywickiego, w której gwary zachodniopoleskie umieszczone są w obrębie dialektów białoruskich³⁸.

W dialektologii ukraińskiej uważa się te gwary za ukraińskie³⁹. Hryhoryj Arkuszyn, charakteryzując granice Polesia Zachodniego, wyznaczył północną granicę języka ukraińskiego, włączając do niego również gwary brzesko-pińskie⁴⁰. Przywołał także wypowiedzi dialektologów białoruskich, np. Kazłowej, Klimczuka⁴¹ oraz opinie innych lingwistów, np. Tołstoja, dotyczące interpretacji faktów językowych z terenu Polesia⁴².

Dialektologowie polscy również niejednokrotnie wypowiadali się w kwestii gwar brzesko-pińskich, m.in. Kuraszkiewicz (na podstawie mapy Moskiewskiej Komisji Dialektologicznej), Karol Dejna, Sajewicz, stwierdzając, że są to gwary ukraińskie⁴³.

„Над Бугом і Нарвою – українські часопис Підляшшя”, s. 14, http://nadbuhom.pl/art_2395.html [data dostępu: 09.09.2013]; Г. Аркушин, *Народна лексіка Західного...*

³⁴ *Confer*: Ф. Д. Клімчук, *Гаворкі Берасцейскай вобласці...*, с. 133–134.

³⁵ *Confer*: А. А. Крывіцкі, *Дыялекталогія беларускай мовы...*, с. 214; Ф. Д. Клімчук, *Гаворкі Берасцейскай вобласці...*, с. 129–143.

³⁶ N. Barszczewska, M. Jankowiak, *Dialektologia białoruska*, Warszawa 2012.

³⁷ *Ibidem*, s. 19, 120–122, 137.

³⁸ Na przełomie lat 80. i 90. XX w. pojawiły się też głosy, by uznać odrębność narodu poleskiego i jego języka, np. projekt Mikoły Szelahowicza, o przyczynach utopijności pomysłu pisze Cychun: *confer*: Г. Цыхун, *Пра заходнепалескую літаратурную мікрамову (праект М. Шляговіча)*, [w:] *Загародзьдзе-3: Матэрыялы навукова-краязнаўчай канфэрэнцыі Палесье ў XX ст. (1–4 чэрвеня, Беласток)*, рэд. Ф. Клімчук, А. Энгелькінг, В. Лабацэўская, Менск 2001, [na:] http://languages.miensk.com/Lang_Eu_As_Af/Indoeuropean/Westpalesian/prajekt_sheliah.htm [data dostępu: 11.09.2013].

³⁹ M.in. Г. Аркушин, *Народна лексіка Західного Полісся...*, s. 10–17, 17–18, 19–29.

⁴⁰ *Ibidem*, с. 11–12.

⁴¹ *Ibidem*, с. 12–17.

⁴² *Confer*: Н. И. Толстой, С. М. Толстая, *О задачах этнолингвистического изучения Полесья*, [w:] *Полесский этнолингвистический сборник: материалы и исследования*, ред. Н. И. Толстой, Москва 1983, s. 18–19, przypis 60. Również: Г. Бідэр, *Моўная сітуацыя на Заходнім Палесці*, [w:] *Язык и социум. Материалы III Международной научной конференции, Минск 1998*, Минск 2000, с. 26–32.

⁴³ K. Dejna, *Языковая принадлежность гвар brzesko-pińskich*, [w:] *Языки и литературы wschodniosłowiańskie. Materiały Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej, Łódź 14–15 czerwca 1976*, Łódź 1976, s. 13–20; M. Sajewicz, *Nasza mowa prosta, czyli o białorusko-ukraińskiej granicy językowej na Białostocczyźnie*, „Над Бугом і Нарвою – українські часопис Підляшшя” 1992, 3 (4), s. 15–19;

Na mapie Joachima Karskiego z 1903 roku te gwary też nie są określone jako białoruskie⁴⁴.

Kwestia granicy białorusko-ukraińskiej na Białostocczyźnie również nie została jednoznacznie rozstrzygnięta i budzi dotychczas wiele kontrowersji. Różni badacze odmiennie wyznaczają tę granicę, np. Smułkowa określa zasięg gwar przejściowych białorusko-ukraińskich, a Sajewicz⁴⁵ wyznacza konkretną granicę między gwarami białoruskimi i ukraińskimi (m.in. na podstawie badań Kuraszkiewicza)⁴⁶. *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostocczyzny* dość wyraźnie pokazuje zasięg podstawowych cech białoruskich (np. akanie, ciakanie, dziakanie itd.) oraz ukraińskich (np. ikawizm, stwardnienie spółgłosek przed *e*, *i* itd.). Cztery izofony, m.in. wymowa *d'*, *t'* wobec *dz'*, *c'*; zasięg dyspalatalizacji spółgłosek zębowych przed *e*; miękka wymowa dawnego **c*; dyspalatalizacja wargowych przed *e* (częściowo); brak akania (częściowo) przebiegają „niemal wzdłuż jednej linii”, którą można byłoby uznać za linię podziału gwar wschodniosłowiańskich Białostocczyzny⁴⁷.

„Obecnie dialektolodzy białoruscy ograniczają się do badania gwar w obrębie granic państwowych, nie odwołując się do pogranicza białorusko-rosyjskiego”⁴⁸ – czytamy w *Dialektologii białoruskiej*. Mimo iż sto lat temu Moskiewska Komisja Dialektologiczna pokazała obecność białoruskich gwar na Smoleńszczyźnie, mimo że później, w roku 1960, Rastorgujew potwierdził istnienie substratu białoruskiego gwar smoleńskich (badacz stwierdził, że dochodzi do nawarstwienia się nowszych cech rosyjskich)⁴⁹, mimo wreszcie braku zamkniętych granic między Rosją a Białorusią⁵⁰ podział gwar rosyjskich i białoruskich niejednokrotnie nadal utożsamiany bywa z granicami politycznymi i administracyjnymi. Po wojnie dialektolodzy rosyjscy (Awaniesow i Orłowa) potraktowali gwary Smoleńszczyzny jako rosyjskie, wytyczywszy granicę między gwarami południoworosyjskimi i białoruskimi „w zgodzie z granicą pomiędzy republikami”⁵¹. Barszczewska podkreśla, że nie można podawać w wątpliwość białoruskiej podstawy w gwarach południowopolskich, zachodniosmoleńskich i zachodniobriańskich, z gwarami białoruskimi łączy je szereg cech nieobecnych

---

idem, *O ustalaniu przynależności językowej gwar peryferyjnych (na przykładzie gwar poleskich)*, [w:] *Gwary mieszane i przejściowe na terenach słowiańskich*, „Rozprawy Sławistyczne” 1993, t. 6, s. 255–263; *idem*, *O białorusko-ukraińskiej granicy językowej na Białostocczyźnie*, „Rozprawy Sławistyczne” 1997, t. 12, s. 91–105.

⁴⁴ Я. Карскі, *Беларусы*, укл. С. Гаранін, Л. Ляўшун, рэд. А. Мальдзіс, Мінск 2001, карта.

⁴⁵ М. Сайевіч, *Наша мова проста...*, s. 15–19; *idem*, *O białorusko-ukraińskiej granicy językowej...*, s. 101, 103.

⁴⁶ W. Kuraszkiewicz, *Tendencje białoruskie i ukraińskie w gwarach okolic Puszczy Białowieskiej*, „Acta Baltico-Slavica” 1964, t. I, s. 247–257 i n., mapa ze s. 248.

⁴⁷ *Atlas gwar wschodniosłowiańskich...*, t. 1, s. 122 oraz mapa 1, s. 123.

⁴⁸ N. Barszczewska, M. Jankowiak, *op. cit.*

⁴⁹ Confer: П. А. Расторгуев, *Говоры на территории Смоленщины...*

⁵⁰ Otwarta granica była między republikami w ZSRR, teraz jest między państwami we Wspólnocie Niepodległych Państw lub w Zachodniej Europie w granicach Unii Europejskiej.

⁵¹ Confer: J. Rieger, *op. cit.*, s. 35.

w gwarach rosyjskich⁵². Obecnie szybko postępuje proces rusyfikacji tych gwar przez nawarstwianie nowszych drugorzędnych cech językowych.

Długa historia badań pograniczy językowych i przekonanie większości badaczy, że granice polityczne nie stanowią granic językowych⁵³, nie wyeliminowały i dziś utożsamiania pograniczy językowych z granicami państwowymi⁵⁴. Faktem jest, że granice polityczne, rozdzielając podobne językowo tereny, izolują je od siebie. Po latach mamy uwarunkowania pozajęzykowe⁵⁵, które nie mogą nie wpływać na język ludności po obu stronach granicy, jednak nie zmieniają one natychmiast faktów językowych, por. chociażby sytuację w przygranicznym rejonie woronowskim na Białorusi⁵⁶ i ejszyskim na Litwie⁵⁷ – na obu terenach notuje się w polszczyźnie gwarowej bardzo stare cechy językowe, np. końcówkę *-mo* w 1 os. lm. czasowników koniugacji III⁵⁸.

Tradycyjne badania językoznawcze na pograniczach języka białoruskiego

Na temat badań dialektologicznych zarówno na terenach etnicznie jednolitych, jak i w strefach kontaktu różnych języków/grup etnicznych powstało wiele cennych opracowań. Modyfikacje społeczno-ekonomiczne i kulturowe oraz rozwój badań językoznawczych powodowały przeobrażenia przedmiotu badań dialektologii, metod analityczno-interpretacyjnych i sposobu opisu zjawisk językowych. Przegląd zmian w rozumieniu samej dyscypliny, przedmiotu jej badań oraz literaturę na ten temat przedstawia, m.in. Halina Karaś⁵⁹, dlatego w dalszej kolejności skupię się głównie na

⁵² N. Barszczewska, M. Jankowiak, *op. cit.*, s. 109.

⁵³ Confer: F. Czyżewski, *Granice polityczne a granice językowe – propozycje metodologiczne (na przykładzie gwar pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego)*, [w:] *Język i kultura białoruska w kontakcie z sąsiadami. Studia poświęcone Antoninie Obrębskiej-Jabłońskiej w stulecie urodzin*, red. E. Smułkowa, A. Engelking, Warszawa 2001, s. 63; też K. Nitsch, *Granice państwa a granice dialektów*, „*Język Polski*” 1924, t. V, s. 80–86; K. Dejna, *Polsko-laskie pogranicze językowe na terenie Polski*, t. I–II, Łódź 1951.

⁵⁴ Uwagi na ten temat: E. Smułkowa, *Pogranicze językowe jako...*, s. 425–430; H. Krasowska, L. Suchomłynow, *op. cit.*, s. 191–198 itd.

⁵⁵ M.in. szkoła państwowa, na ogół nie uwzględniająca języka mniejszości.

⁵⁶ Np. J. Kozłowska-Doda, *Sytuacja językowa w rej. woronowskim na Białorusi*, [w:] *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*, t. II, red. J. Rieger, Warszawa 1999, s. 11–26.

⁵⁷ Np. E. Smułkowa, *Sytuacja językowa w Ejszyskach. Wyniki badań sondażowych prowadzonych na Litwie w 1997 roku*, [w:] *Sytuacja językowa Wileńszczyzny*, red. J. Porayski-Pomsta, Warszawa 1999, s. 54–64; przedruk: „*Acta Baltico-Slavica*” 1999, nr 24, s. 151–161.

⁵⁸ *Ibidem*, s. 161; Я. Казлоўская-Дода, *Спражэнне дзеясловаў у польскай гаворцы некалькіх вёсак Воранаўскага раёна*, „*Acta Albaruthenica. Навуковы зборнік*” 2005, № 5, с. 215–217.

⁵⁹ H. Karaś, *Definicja dialektologii, jej przedmiot, zadania i podstawowe terminy, Metody dialektologii – uwagi wstępne; Główne nurty metodologiczne w badaniach dialektologicznych; Szkoły dialektologiczne*, [w:] *Gwary polskie. Przewodnik multimedialny*, red. H. Karaś, [na:] http://www.gwarypolskie.uw.edu.pl/index.php?option=com_frontpage&Itemid=1 [data dostępu: 10.10.2016].

kwestiach wpływu tych zmian na dociekania prowadzone nad szeroko rozumianym pograniczem języka białoruskiego.

W drugiej połowie XIX wieku zarówno polska, jak i rosyjska dialektologia była ściśle powiązana z badaniami kultury ludowej i folkloru. Pierwsza mapa gwar białoruskich ukazała się w roku 1903 jako *Mapa etnograficzna plemienia białoruskiego. Gwary białoruskie*⁶⁰ Karskiego, który przeanalizował również utwory folklorystyczne, materiały etnograficzne, przyjrzał się także niektórym cechom gwarowym poszczególnych tekstów. Karski podzielił gwary białoruskie z uwagi na wymowę [r] na południowo-zachodnie (twarda) oraz północno-wschodnie (mięka).

Metoda **badania terenowych** polegająca na gromadzeniu leksyki i tekstów gwarowych już na początku XX wieku pozwoliła na zebranie zlokalizowanych zapisów ilustrujących zróżnicowania dialektalne poszczególnych obszarów językowych⁶¹. W 1915 roku wyszła pierwsza mapa dialektologiczna języka rosyjskiego, na której wyodrębniono narzecze białoruskie⁶². W zarysie dodanym do mapy podano także cechy gwar białoruskich, podziału gwar białoruskich dokonano na podstawie osobliwości wokalizmu w pozycji nieakcentowanej, m.in. Karskiego i Aleksandra Szachmatowa, drugi z wymienionych badaczy opierał się na zjawisku akania⁶³. Były to pierwsze próby badań, które później w językoznawstwie określono jako **geografię lingwistyczną**. Właśnie geografia lingwistyczna stała się pierwszym nurtem, rozwijanym przez białoruskiego badacza Pawła Buzuka⁶⁴, który planował uściślić granice gwar białoruskich na pograniczu białorusko-rosyjskim i białorusko-ukraińskim, prace rozpoczęto już w 1924 roku⁶⁵. W okresie międzywojennym badania z zakresu geografii lingwistycznej na podstawie materiału gwarowego z zachodniej części Polesia prowadził m.in. Józef Tarnacki⁶⁶.

Geograficzny (terytorialny) aspekt badań dialektologicznych uwypuklał Kazimierz Nitsch⁶⁷ oraz autorzy wydanej pod koniec XX wieku *Encyklopedii języka pol-*

⁶⁰ Е. Карский, *Этнографическая карта белорусского племени. Белорусские говоры*, [у:] Е. Ф. Карский, *Белорусы*, т. I: *Введение в изучение языка и народной словесности*, Варшава 1903.

⁶¹ Np.: K. Nitsch, *Wybór polskich tekstów gwarowych*, wyd. drugie, Warszawa 1960 (pierwsze wyd. Lwów 1929); *idem*, *Dialekty języka polskiego*, Wrocław–Kraków 1957 (pierwsze wyd. [w:] *Encyklopedia polska Akademii Umiejętności*, t. III, Kraków 1915, s. 238–343); Mapa Moskiewskiej Komisji Dialektologicznej itd.

⁶² Н. Н. Дурново, Н. Н. Соколов, Д. Н. Ушаков, *op. cit.*

⁶³ А. А. Крывіцкі, *Дыялекталогія беларускай мовы*, Мінск 2003, с. 99.

⁶⁴ П. А. Бузук, *Спроба лінгвістычнае геаграфіі Беларусі*, ч. 1: *Фонэтыка і марфалёгія*, вып. 1: *Гаворкі цэнтральнай і ўсходняй Беларусі і суседніх мясцовасцей Украіны і Вялікарасіі ў першай чвэрці XX в.*, Мінск 1928.

⁶⁵ Represje końca 20. i początku 30. lat XX w. nie pozwoliły na ukończenie prac, a wiele materiałów zniszczyła wojna, niektóre słowniki wydano dopiero w latach 70., np. П. А. Расторгуев, *Словарь народных говоров Западной Бряничины: Материалы для истории словарного состава говоров*, Минск 1973.

⁶⁶ J. Tarnacki, *Studia porównawcze nad geografią wyrazów (Polesie–Mazowsze)*, Warszawa 1939.

⁶⁷ K. Nitsch, *Dialekty języka polskiego*, s. 7.

skiego⁶⁸. Witold Doroszewski, nie negując aspektu geograficznego, wprowadza do zakresu badań dialektologii aspekty socjologiczny, statystyczny i historyczny⁶⁹.

Dejna w swoich pracach kładł nacisk na genezę i systemowość gwary⁷⁰. Badacz zaproponował wyodrębnienie w dyscyplinie „o współczesnym zróżnicowaniu terytorium językowego i o procesach, które do tego zróżnicowania doprowadziły” **dialektografii i dialektologii**, miały one pozostać w takim stosunku, „jaki ma gramatyka opisowa do gramatyki historycznej i porównawczej”⁷¹. Za pomocą pierwszej, zgodnie z tym podziałem, można byłoby wyodrębnić i opisać gwarę, przedstawić zasięgi cech gwarowych, wymienić różnice w stosunku do innych gwar, wskazać na osobliwości wspólne gwarom tego samego narzecza itd. (w tym kontekście **geografię lingwistyczną** traktował jako najważniejszą dyscyplinę dialektografii). Metoda dialektologiczna miałaby natomiast „wykrywać genezę procesów różnicowania się cech językowych, badać prawa ich rozwoju”⁷². Tak rozumiana dialektografia odpowiada **dialektologii opisowej**, a dialektologia posługuje się **badaniami historyczno-porównawczymi**. W ten sposób lingwista sugerował, że sam opis gwary (w **aspekcie synchronicznym**) nie jest wystarczający, a opis gwary, jak się wydaje, odróżniał od jego interpretacji (przedstawienia rozwoju zjawisk w **aspekcie diachronicznym**). Jak pokazują zestawienia różnych podejść badawczych w pracach dialektologicznych, taka interpretacja była stosowana dużo wcześniej, m.in. przez Nitscha czy Halinę Turską (np. w momencie wskazywania na substrat białoruski czy litewski polszczyzny kresowej).

Na przedstawionym podejściu Dejny opierają swoje badania i interpretacje m.in. Czyżewski, Zenon Leszczyński⁷³. Pierwszy z nich, na podstawie własnych badań na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim, formułuje przekonanie, że „zastosowanie metody dialektologicznej w opisie gwar peryferyjnych pozwala ukazać, w jakim stopniu gwary te są rezultatem ewolucji, w jakim zaś – interferencji współlistniejących gwar”⁷⁴.

⁶⁸ M. Kucala, *Dialektologia*, [w:] *Encyklopedia języka polskiego...*, s. 65.

⁶⁹ W. Doroszewski, *Przedmiot i metody dialektologii*, „Poradnik Językowy” 1953, z. 1, s. 1–8; z. 2, s. 1–7; z. 3, s. 2–10; z. 4, s. 4–12; *idem*, *O statystyczne przedstawienie izoglos* (pierwodruk 1935) oraz *idem*, *Dialektologia a metoda historyczno-porównawcza* (pierwodruk 1957), [w:] *idem*, *Studia i szkice językoznawcze*, Warszawa 1962, s. 380–392, 449–458. Píše o tym także H. Karaś, *Dialektologia w ujęciu Witolda Doroszewskiego*, „Poradnik Językowy” 2016, nr 1, s. 53–66.

⁷⁰ *Confer*: Karaś H. *Definicja dialektologii, jej przedmiot...* Por także: K. Dejna, *Atlas polskich innowacji dialektalnych*, Warszawa–Łódź 1994, s. 13; *idem*, *Gwara i jej stosunek do innych odmian języka ogólnonarodowego*, [w:] *Teoretyczne, badawcze i dydaktyczne założenia dialektologii*, red. S. Gala, Łódź 1998, s. 13–22.

⁷¹ K. Dejna, *Z metodologii badań gwar peryferyjnych i wyspowych*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 1979, t. XXV, s. 35–40.

⁷² *Ibidem*, s. 35–40; *confer*: F. Czyżewski, *op. cit.*, s. 64.

⁷³ Rozróżnienie Dejny nie zyskało popularności w dialektologii polskiej. Od dawna natomiast w polskiej nauce utrwaliło się rozróżnienie dialektologii opisowej (zwanej nieraz po prostu dialektologią) i historycznej. Dialektologia historyczna współcześnie bardziej wiąże się z historią języka, *confer*: H. Karaś, *Definicja dialektologii, jej przedmiot...*

⁷⁴ F. Czyżewski, *op. cit.*, s. 68.

Za przedmiot zainteresowania dialektologii uznano przede wszystkim „mowę ludności wiejskiej”, gwarę i dialekt, jednak „problemów ich formowania się, wyodrębniania i rozprzestrzeniania” nie rozpatrywano „w oderwaniu od zagadnień różnicowania się języka ogólnego”⁷⁵. Zestawiano opisy poszczególnych gwar z językiem ogólnym, charakteryzującym się ogólnoeuropejskimi cechami językowymi, lub z innymi gwarami, posiadającymi ograniczone terytorialnie innowacje dialektalne (**typologiczne porównywanie gwar**). W opisach gwar tzw. kresowych często skupiano się na różnicach w zakresie poszczególnych zjawisk w gwarze i w języku ogólnym.

Zmiany w metodach tradycyjnych oraz nowe kierunki badań lingwistycznych

W latach 70.–80. XX wieku zastosowanie znajdują nowe metodologie badawcze, mianowicie **teoria kontaktów językowych** (w dialektologii polskiej) oraz **lingwistyka arealna**, która zakłada synchroniczne podejście – w dialektologii białoruskiej, gdzie „obok podziału na dialekty” wprowadzono „podział na strefy terytorialne, tzw. *zony*, pokazujące zakres oddziaływania gwar i języków sąsiednich głównie w najbardziej nośnej warstwie leksykalnej”⁷⁶. Niektóre opracowania łączą różne podejścia, np. geograficzne, genetyczne i typologiczne, jak monografia Albiny Chromczanki, poświęcona współczesnym gwarom pogranicza białorusko-litewskiego⁷⁷.

Nurt strukturalny. W drugiej połowie XX stulecia skoncentrowano się na opisie systemu poszczególnych gwar i dialektów. Na przełomie XX i XXI wieku nadal doskonalono opis, uwzględniono fonologię, rozróznilo fonemy i ich warianty, później – morfologię (końcówka a jej wariant). Zwrócono uwagę na to, co jest systemowe, a co – fakultatywne. Mimo stosowania tej metody jeszcze w badaniach przedwojennych upowszechniono ją dopiero w pracach nad atlasem ogólnosłowiańskim⁷⁸. Nadal brakuje publikacji na temat składni gwarowej, mało jest opracowań poświęconych słowotwórstwu.

Metoda entolingwistyczna. Jak pisał Alfred Zaręba:

Stanowisko dialektologii w obrębie nauk humanistycznych przez długi czas, zwłaszcza w początkach powstania tej nauki, mogło się wydawać wieloznaczne ze względu na bliskie jej związki z badaniami nad kulturą ludową, z etnografią. W miarę jednak rozwoju dialektologii jej miejsce w obrębie nauk humanistycznych uległo wyraźnemu sprecyzowaniu. [...]

⁷⁵ K. Dejna, *Atlas polskich innowacji dialektalnych...*, s. 8.

⁷⁶ E. Smułkowa, *Генадзь Цыхун, Выбраныя працы: беларусістыка, славістыка, арэальная лінгвістыка, Мінск 2012, с. 370*, „Rocznik Slavistyczny” (Revue Slavistique) 2014, t. 63, s. 212.

⁷⁷ A. P. Хромчанка, *Паўночна-мастоўскія гаворкі: арэальная, генетычная і тыпалагічная характарыстыка*, Мінск 2004.

⁷⁸ Я. Пігеп, „Нове” і „старе” в методології діалектологічних досліджень, [w:] *Діалектологічні студії 10. Традиції і новаторство*, ред. П. Гриценко, Н. Хобзей, Львів 2015 [w druku].

od dłuższego już czasu dialektologia [...] wykształciła odrębne, w zupełności od etnografii różne metody badawcze, a mianowicie metody ściśle językowe⁷⁹.

Na materiałach zebranych podczas badań etnograficznych oparł swój słownik gwarowy Jan Karłowicz⁸⁰, dane etnograficzne analizował Karski⁸¹. Do dziś zwraca się uwagę na przydatność materiałów etnograficznych oraz wiedzy etnograficznej w dialektologii, a zapisów dialektologicznych – w etnografii⁸². Ważne jest jednak odróżnianie przedmiotów badań obu dyscyplin⁸³.

Na potrzebę kompleksowych badań (lingwistycznych: etymologicznych, leksykologicznych, semajologicznych oraz etnograficznych, a także z zakresu geografii lingwistycznej) poszczególnych terenów słowiańskich oraz na fakt nierozzerwalności terminologii obrzędowej, praktyk obrzędowych oraz mitologii ludowej, zwłaszcza tak archaicznych obszarów, jak Polesie, zwracali uwagę Tołstoj i Swietłana Tołstojowa⁸⁴.

Etnolingwiści lubelscy także wychodzą „poza dane czysto językowe” (np. leksyka, semantyka), ujmują język „w kontekście kultury”, tj. uwzględniają „użycie języka”, sięgają do „utrwalonych społecznie wierzeń i praktyk, tworzących przyjętą (nie: pozajęzykową) kontekst wypowiedzi słownych”⁸⁵. Obecnie wykorzystują to podejście także inni etnolingwiści, etymologowie, etnologowie itd. Jest to wyjście poza sam język, „poszerzenie spektrum opisu”⁸⁶.

Metoda socjolingwistyczna. Pod koniec XX wieku pod wpływem zmian społecznych, ale też z powodu niespełniania przez klasyczne metody badawcze swoich funkcji językoznawcy zaczęli zwracać szczególną uwagę na uwarunkowania pozajęzykowe towarzyszące zmianom językowym. Skutecznym sposobem uzupełniającym ściśle dialektologiczne podejście jest badanie sytuacji socjolingwistycznej, która pomaga określić wszelkiego rodzaju uwarunkowania funkcjonowania języka, pokazać, jak one wpływają na język⁸⁷. Wśród badaczy, którzy uczynili metodę socjolingwistyczną

⁷⁹ A. Zaręba, *Dialektologia a onomastyka*, [w:] *idem, Pisma polonistyczne i slawistyczne*, Warszawa–Kraków 1983, s. 357.

⁸⁰ J. Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, t. 1–6, Kraków 1900–1911.

⁸¹ E. Ф. Карский, *Белорусы*.

⁸² K. Handke, *Dialektologia i inne nauki*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Linguistica” 1986, t. 12, s. 42–43.

⁸³ J. Kąś, *Etnografia w słowniku gwarowym*, [w:] *Gwary dziś 2. Regionalne słowniki i atlasy gwarowe*, red. J. Sierociuk, Poznań 2003, s. 242.

⁸⁴ Н. И. Толстой, С. М. Толстая, *op. cit.*, s. 3–21.

⁸⁵ J. Bartmiński, O „Słowniku stereotypów i symboli ludowych”, [w:] *Słownik stereotypów i symboli ludowych*, t. 1: *Kosmos*, cz. 1: *Niebo: światła niebieskie, ogień, kamienie*, red. J. Bartmiński, Lublin 1996, s. 11.

⁸⁶ J. Rieger, I. Cechosz, E. Dzięgieł, *Badania gwar kresowych dziś*, [w:] *Gwary dziś. 1: Metodologia badań*, red. J. Sierociuk, Poznań 2001, s. 97.

⁸⁷ *Confer*: J. Rieger, *Język mniejszości – z problematyki badawczej w odniesieniu do polszczyzny na Wschodzie i języka ukraińskiego w Polsce*, [w:] *Język mniejszości w otoczeniu obcym*, red. J. Rieger, Warszawa 2002, s. 9 itd.

sposobem badania pograniczy, są Halina Karaś, Rieger, Smułkowa, Anna Zielińska, i inni. Metodę socjolingwistyczną wykorzystuje się do opisu gwary (język różnych socjolektów: szlachta a chłopci; wykształcenie; kontakt z językiem literackim; język na co dzień a język „od święta”; szkolnictwo itd.), inne – do funkcjonowania gwary, do zachowania lub jej zaniku (prestż gwary, użyteczność gwary dla komunikacji). Jak zauważa Rieger, już w latach 20.–30. XX wieku tacy badacze, jak Nitsch, Turska, Stieber zwracali uwagę i na prestż języka, i na emocjonalne przywiązanie, i na użyteczność, i na rolę matki, a także inne czynniki wpływające na zmiany językowe.

Metoda ilościowa (statystyczna). Twórcą podejścia statystycznego w polskiej dialektologii był Doroszewski⁸⁸. Wykorzystanie metod statystycznych, ilościowych w badaniach językoznawczych pozwala ustalić, które zjawiska są powszechne, a które mają charakter okazjonalny, jednostkowy. Na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim stosowali je np. Iryda Grek-Pabisowa⁸⁹, Halina Karaś⁹⁰, Aleksandra Wieczorek (Krawczyk)⁹¹, Rieger⁹².

Wykorzystywane w badaniu gwar mieszanych i przejściowych obliczenia ilościowe ważne są jednak nie tylko ze względu na dane statystyczne, ale głównie z uwagi na stopień zbliżenia lub oddalenia współczynników między sobą, im bardziej współczynniki oddalają się od siebie, tym czystsze jest mówienie (np. Budźko, Smułkowa)⁹³.

Badania interdyscyplinarne a polidyscyplinarne. Na przełomie XX i XXI wieku doświadczeni badacze pograniczy etniczno-kulturowych, wśród nich Smułkowa i jej współpracownicy, postulowali prowadzenie badań interdyscyplinarnych⁹⁴. Z wyników pracy zespołu pod kierunkiem Smułkowej wyłaniają się tezy bardzo ważne podczas badań terenowych i oceny ich rezultatów, np. nie ma pogranicza wyłącznie językowego lub dialektologicznego; jest to zjawisko złożone, wielopłaszczyznowe i wieloaspektowe; badacze pogranicza mają ściśle współpracować (zarówno przedstawiciele różnych dyscyplin, jak i różnych środowisk badawczych po obu stronach granicy) „na wszystkich etapach badawczych – od przygotowania eksploracji po publikację wyników włącznie”⁹⁵.

⁸⁸ M.in. W. Doroszewski, *O statystyczne przedstawienie izoglos...*

⁸⁹ Np. I. Grek-Pabisowa, *Współczesne gwary polskie na Litwie i Białorusi*, Warszawa 2002.

⁹⁰ H. Karaś, *Gwary polskie na Kowieńszczyźnie*, Warszawa-Puńsk 2002.

⁹¹ A. Krawczyk, *Zapożyczenia leksykalne w sytuacji wielojęzyczności. Ukrainizmy i rusycyzmy w gwarze Maćkowiec na Podolu*, Warszawa 2007.

⁹² M.in.: J. Rieger, *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Braślowszczyźnie*, Warszawa 2014.

⁹³ Confer: I. Budźko, *Lingwistyczny i socjolingwistyczny charakter białoruskiego pogranicza. Podniesienie kwestii*, [w:] *Pogranicza Białorusi w ujęciu interdyscyplinarnym*, red. E. Smułkowa i A. Engelking, Warszawa 2007, s. 259–280. W warunkach bardzo zaawansowanej integracji językowej (inaczej konwergencji) na Braślowszczyźnie Smułkowa ostatnio zastosowała proponowany przez Budźko współczynnik przybliżenia systemów współwystępujących gwar, ale okazało się, że skalę tych obliczeń należałoby rozszerzyć o inne zjawiska, m.in. akcentologię, związki frazeologiczne itd.

⁹⁴ E. Smułkowa, *Pogranicze językowe jako...*, s. 425.

⁹⁵ E. Smułkowa, A. Engelking, *Uwagi o metodzie badań terenowych na pograniczach Białorusi*, [w:] *Pogranicza Białorusi w perspektywie...*, s. 18.

Wspólne badania terenowe językoznawców, historyków, etnologów, etnografów i socjologów, jak piszą redaktorzy, pomogły wzajemnie wzbogacić warsztaty badawcze:

Historycy docenili potrzebę zapisu rozmów odzwierciedlających pamięć historyczną mieszkańców z zachowaniem zasadniczych cech ich języka, językoznawcy zaczęli zwracać baczniejszą uwagę na problematykę tożsamościową pogranicza i niejednoznaczność zarówno białoruskiej, jak i polskiej samoidentyfikacji mieszkańców, etnolodzy, socjolodzy i historycy już uważniej określali mowę mieszkańców pograniczy jako „trasiankę” i uwrażliwili się na socjolingwistyczny kontekst węższych zagadnień⁹⁶.

Jednocześnie w opracowaniu podkreśla się, że podczas ogólnego rozeznania w terenie „grupy badawcze były interdyscyplinarne”, natomiast „w trakcie badań problemowych działaliśmy już w grupach specjalistycznych”⁹⁷. Niewątpliwie korzystny wpływ na wyniki miała „bieżąca wymiana myśli” oraz „wzajemne konsultacje”⁹⁸ specjalistów różnych nauk humanistycznych.

Wyniki badań tego zespołu pokazują, że „mieszkańcy pogranicza traktują granice polityczne jako twory sztuczne”⁹⁹, zwłaszcza na terenie kontaktów słowiańsko-słowiańskich na wschodzie Białorusi. Mimo świadomości mieszanego charakteru mówienia język i kulturę pogranicza miejscowa ludność traktuje jako swoją (w całości, nie wyodrębnia elementów „obcych”)¹⁰⁰. Smułkowa reasumuje, że „i terytorialne, i psychologiczne pogranicze Białorusi jest kategorią, której są świadomi przede wszystkim naukowcy, że pojęcie to raczej realnie w świadomości informatorów nie ma miejsca”¹⁰¹.

⁹⁶ *Ibid.*

⁹⁷ *Ibidem*, s. 16.

⁹⁸ *Ibid.*

⁹⁹ E. Smułkowa, *Wokół pojęcia pogranicza. Wschodnie i Zachodnie pogranicze Białorusi*, [w:] *Pogranicza Białorusi w perspektywie...*

¹⁰⁰ Dotychczas sądzono, że elementy kultury, z którą się styka inna kultura, muszą być postrzegane przez członków tej ostatniej jako obce, np. „granice pojmuję tu jako zjawisko przede wszystkim o charakterze kulturowym, gdzie na jakimś obszarze niekoniecznie bliskim czy sąsiadującym terytorialnie (czego dowodzą choćby stosunki językowe polsko-łacińskie) dochodzi do styczności elementów na tyle różniących się od siebie, że percypowane są one jako obce” (*confer*: I. Dulewiczowa, *op. cit.*, s. 37). W zasobie leksykalnym wielu gwar białoruskich na północnym zachodzie Białorusi jako wyłączne funkcjonują wyrazy *ladny* (nie *pryhoży*), *widzieć* (nie *baczyć*), *bystra* lub *prętko* (nie *chutka*), *duża* (nie *szmat*), *nadta* (nie *wiel'mi*), *pradsiadziaciel' kalchoza* (nie *starszynia kalhasa*), *miszkiń* czy *raudonik* (nie *padbiarozawik* czy *padasinawik*) itd., które w odczuciu nosicieli tych gwar też są „nasze” (nie polskie, nie rosyjskie i nie litewskie), we fleksji brakuje form rodzaju nijakiego, np. *mokry siena*, *brudny dzicia*, tu również nikt z miejscowych mieszkańców nie zastanawia się, jakiemu z sąsiadujących języków zawdzięczamy dwurodzajowy system gwary. Użytkownicy traktują te wyrazy i formy jako „swoje”, nieraz nie są świadomi ich pochodzenia.

¹⁰¹ E. Smułkowa, *Wokół pojęcia pogranicza*.

Nie wszyscy badacze pograniczy podzielają ten entuzjazm. Jak nieraz już zwracał uwagę Rieger, „badania dialektologiczne zawsze były powiązane z innymi dyscyplinami”¹⁰², m.in. z etnografią, z socjologią. Badania socjolingwistyczne czy etnolingwistyczne także zakładają pewną interdyscyplinarność. Brak nazwy „badania interdyscyplinarne” nie świadczy o tym, że wcześniej badacze nie stosowali podejścia interdyscyplinarnego¹⁰³. Ponadto Rieger pisze:

Zdarza się, że prowadzimy badania polidyscyplinarne, np. gdy badając język polski na Ukrainie i warunki jego rozwoju, przetrwania, a także zaniku pytamy o losy ludzkie, o historię mówioną (co np. przekazywano z pokolenia na pokolenie o osiedleniu wsi), o historię przesiedłań, represji, o stosunki z sąsiadami–Ukraińcami¹⁰⁴.

Wydaje się, że w ciągu ostatniego stulecia zarówno językoznawstwo w ogóle, jak i badania językowe na pograniczach zrobiły znaczny krok do przodu¹⁰⁵. Niepewne próby i przypuszczenia z okresu międzywojnia przerodziły się w kierunki badawcze, np. badania socjolingwistyczne czy etnolingwistyczne, i szkoły językowe, np. lubelska etnolingwistyka antropologiczno-kulturowa. Obecnie nikt nie ma wątpliwości, że na system języka i na jego uwarunkowania rzutują różne czynniki pozajęzykowe, które muszą być uwzględnione przez eksploratora terenowego, m.in. okoliczności nagrania (sytuacja oficjalna–nieoficjalna) czy informacje dotyczące terenu oraz informatorów: osadnictwo, szkolnictwo, wpływy środków masowego przekazu, różnice pokoleniowe, a także prestiż i użyteczność poszczególnych języków.

Sposoby opracowania słownictwa. Powstające na materiale językowym z pograniczy Białorusi współczesne prace leksykograficzne przedstawiają dwa sposoby ukazania słownictwa: tradycyjny i kompleksowy. Tradycyjne podejście prezentuje np. Rieger z dwoma różnymi zespołami¹⁰⁶. Z kolei zasada równoległego opracowania haseł, na wzór

¹⁰² Я. Піреп, *op. cit.*

¹⁰³ Confer: Z. Stieber, *Sposoby powstania słowiańskich gwar przejściowych*, Kraków 1934 [przedruk w: *idem, Świat językowy Słowian*, Warszawa 1974, s. 33–65].

¹⁰⁴ Я. Піреп, *op. cit.*

¹⁰⁵ Rieger podsumował swoje rozważania na temat metod stosowanych w dialektologii dawniej i dziś następująco: „gdy analizujemy prace dialektologiczne i zastanawiamy się która metoda jest najlepsza, odpowiedź pada zawsze ta sama: ta, która najlepiej odpowiada wybranemu celowi, niezależnie od tego, czy jest to metoda stosowana od dawna, czy nowsza.” (Я. Піреп, *op. cit.*). Jeszcze wcześniej językoznawca wraz z zespołem podkreślał, że „poziom studiów dialektologicznych zawsze był i jest pochodną poziomu i osiągnięć całego językoznawstwa”, confer: J. Rieger, I. Cechosz, E. Dziegiel, *op. cit.*, s. 95.

¹⁰⁶ J. Rieger, I. Masojć, K. Rutkowska, *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie*, Warszawa 2006 oraz J. Rieger, *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Brasławszczyźnie. Oparte głównie na nagraniach i zapisach Anny Stelmaczonek-Bartnik, Barbary Jasinowicz, Wiktora i Elżbiety Minkszty-mów, Natalii Ananiewej, kartoteki Wiaczesława Werenicza*, Warszawa 2014.

metodologii zastosowanej w czeskiej dialektologii (słownik Jarmily Bachmanowej)¹⁰⁷, została wybrana przez zespół kierowany przez Smułkową¹⁰⁸. W ostatnim przypadku autorki podjęły próbę paralelnego przedstawiania słownictwa uważanego przez miejscową ludność za polskie i białoruskie. Wybrano zasadę „dwudzielnego słownika”, najpierw słownictwo jest ułożone tematycznie (bez podania znaczenia), następnie umieszczono dyferencjalny słownik wyrazów trudniejszych (z definicją). „Odważna próba opisu językoznawczego na płaszczyźnie *parole*”¹⁰⁹ nie przez wszystkich badaczy, jak dotąd, uznana za odpowiednią na pewno będzie nieraz budziła wątpliwości dialektologów tradycjonalistów, czego byłam świadkiem na konferencji *Pogranicze w perspektywie językowej, historycznej i kulturowej*¹¹⁰.

„Wymiar personalny”. Badania terenowe i teksty naukowe wielu badaczy pogranicza, zwłaszcza ostatnich lat, jak zwraca uwagę Zielińska, cechuje tzw. „personalny wymiar” (np. Smułkowej). Ma to istotne znaczenie, ponieważ to właśnie człowiek mieszkający od lat w strefie kontaktów jest twórcą kultury danego terenu¹¹¹. Podobnie pół wieku temu wypowiadał się Uriel Weinreich¹¹². Dla Smułkowej podmiotem badań eksploratora terenowego jest człowiek pogranicza ze swoim sposobem myślenia, pojęciami, wartościowaniem.

Rozumienie antropologiczne w badaniach językoznawczych bliskie jest etnolingwistom, m.in. Jerzemu Bartmińskiemu: w centrum zainteresowań badawczych etnolingwistycznej szkoły lubelskiej znajduje się człowiek traktowany podmiotowo¹¹³.

Etnolingwistyka, zmierzając do rekonstrukcji obrazu świata utrwalonego w języku (systemie, tekstach, uzusie) – pisze Bartmiński – tym samym zmierza do poznania człowieka, który ten obraz tworzy. Obraz językowy nosi piętno czy też „ślady” swego twórcy, ma charter podmiotowy, co jeszcze silniej akcentujemy, mówiąc o „wizji” świata, która zawsze jest czy-

¹⁰⁷ Za wzór posłużył słownik gwary karkonoskiej (*confer*: J. Bachmannová, *Podkrkonošský slovník*, Praha 1998), którego założenia w dużym stopniu zmodyfikowano (*Brasławszczyzna. Pamięć i współczesność*, t. II, *Słownictwo dwujęzycznych mieszkańców rejonu (Słownik brasławski)*, red. E. Smułkowa, Warszawa 2009, s. XII).

¹⁰⁸ *Brasławszczyzna. Pamięć i współczesność*, t. II.

¹⁰⁹ A. Zielińska, *O koncepcji słownika pogranicza: Brasławszczyzna. Pamięć i współczesność*, t. 2, *Słownictwo dwujęzycznych mieszkańców rejonu (słownik brasławski)*, red. Elżbieta Smułkowa, zespół autorki: Iryna Budzko, Olga Guszczewa, Helena Kazancewa, Elżbieta Smułkowa, konsultacja lituanistyczna Nijola Birieli, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2009, „Acta Baltico-Slavica” 2011, t. 35, s. 282.

¹¹⁰ J. Kozłowska-Doda, *Międzynarodowa Konferencja Naukowa Pogranicze w perspektywie językowej, historycznej i kulturowej, 12–13 listopada 2010*, „Studia Białorutenistyczne” 2011, t. 5, s. 477–480.

¹¹¹ Badaczka powołuje się na prace antropologiczne Justyny Straczuk o pograniczu prawosławno-katolickim. *Confer*: J. Straczuk, *Cmentarz i stół. Pogranicze prawosławno-katolickie w Polsce i na Białorusi*, Wrocław 2006, s. 256.

¹¹² U. Weinreich, *Languages in Contact*, Nowy Jork, 1953, s. 1.

¹¹³ J. Bartmiński, *Etnolingwistyka, lingwistyka kulturowa, lingwistyka antropologiczna?*, „Język a Kultura” 2008, t. 20, s. 21; *vide*: A. Zielińska, *op. cit.*, s. 279.

jaś. Etnolingwistyka operuje pojęciami człowieka jako podmiotu doświadczającego i konceptualizującego rzeczywistość, [...]»¹¹⁴.

Przygotowanie eksploratorów terenowych. Cieszy fakt, że współczesne opracowania mają charakter warsztatowy, uczą tak eksploratora doświadczonego, jak i młodego, np. *Uwagi o metodzie badań terenowych na pograniczach Białorusi* autorstwa Smułkowej i Anny Engelking, w których podkreśla się, że badacz terenowy nie może narzucać rozmówcom własnych kategorii postrzegania świata, powinien nauczyć się słuchać, próbować dotrzeć do sposobu myślenia współrozmówcy, jego postrzegania, kategoryzowania oraz wartościowania otoczenia.

Zwrócić uwagę należałoby na znaczenie Międzynarodowej Szkoły Humanistycznej Europy Środkowej i Wschodniej OBTA przy Uniwersytecie Warszawskim w kształtowaniu nowej metody badania pogranicza (seminaria pod kierunkiem Riegera i Smułkowej kształciły na przełomie XX i XXI wieku w zakresie metodyki badań terenowych młodych naukowców z Polski, Bułgarii, Ukrainy, Białorusi, Litwy)¹¹⁵.

Terminologia opracowań¹¹⁶. Poszczególne publikacje badaczy wskazują na to¹¹⁷, że wykorzystywane terminy są wieloznaczne, w związku z czym konieczne jest ich definiowanie¹¹⁸, przynajmniej w poszczególnych pracach. Dotyczy to zarówno ter-

¹¹⁴ J. Bartmiński, *Etnolingwistyka, lingwistyka kulturowa...*, s. 28.

¹¹⁵ Angażowanie studentów i doktorantów do podjęcia trudnych tematów z zakresu kontaktów językowych i kulturowych może zaowocować fascynacją na całe życie, ponieważ wielu z badaczy właśnie dzięki zetknięciu się z tymi zagadnieniami na początku drogi naukowej do dziś dochowuje im wierności.

¹¹⁶ Na sporne kwestie dotyczące terminologii zwracała ostatnio uwagę Katarzyna Sicińska w referacie zatytułowanym *O statusie i nazewnictwie polszczyzny kresowej raz jeszcze* (tekst o tym samym tytule w druku) oraz Czyżewski (referat nt. *Centra i peryferia w opisach dialektologicznych pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego*, tekst o tym samym tytule w druku) na IX Sympozjum Transgranicznym nt. *Centra i peryferia w opisach językoznawczych* (03–04.06.2016, Wola Uhruska).

¹¹⁷ Np. E. Smułkowa, *Pojęcie gwar przejściowych i mieszanych na polsko-białorusko-ukraińskim pograniczu językowym*, [w:] *Między Wschodem a Zachodem*, cz. IV: *Zjawiska językowe na pograniczu polsko-ruskim (Dzieje Lubelszczyzny, t. IV)*, red. J. Bartmiński i M. Lesiów, Lublin 1992; E. Smułkowa, *Propozycja terminologicznego zawężenia zakresu pojęć: „gwary przejściowe” – „gwary mieszane”*, „Rozprawy Slawistyczne” 1993, t. 6; *eadem*, *Dwujęzyczność po białorusku: bilingwizm, dyglosja, czy coś innego?*, [w:] *Język a tożsamość na pograniczu kultur*, „Prace Katedry Kultury Białoruskiej” 2000, t. 1; J. Bartmiński, *Głos w dyskusji nad referatem Elżbiety Smułkowej*, [w:] E. Smułkowa, *Białoruś a pogranicza*, s. 346; J. Rieger, I. Cechosz, E. Dzięgiel, *op. cit.*, s. 108–109; I. Кур’яна, *Беларуска-польскае моўнае памежжа*, „Acta Albaruthenica. Навуковы зборнік” 2005, № 5, s. 17–21; Я. Казлоўская-Дода, *Яшчэ раз пра „простую мову”*, [w:] *Дыялекталогія і гісторыя беларускай мовы. Матэрыялы Міжнароднай навуковай канферэнцыі, Мінск, 15–16 красавіка 2008 года*, рэд. Л. П. Кунцэвіч, Н. В. Паляшчук, Мінск 2008, с. 117–122 itd.

¹¹⁸ Kolosalna praca badaczy terenowych w XX w. została na początku XXI w. podsumowana przez Smułkową następująco: nagrane podczas badań terenowych rozmowy oraz dłuższe teksty indywidualne świadczą o tym, że wiele z utartych sformułowań w literaturze naukowej na temat pogranicza rozumianego jako „miejsce zetknięcia się różnych grup etnicznych, ich kultur i języków”

minów tradycyjnych, jak „gwara”, „dialekt”, „polszczyzna kresowa” itd., jak i nowszych, np. „kontakt językowy”, „przełączanie kodów”. Warto wspomnieć, że wiele opracowań przeładowano wyrazami obcymi typu „multikulturalizm”, „interkulturalizm”, „heterogeniczność” itd.¹¹⁹, które raczej nie ułatwiają czytelnikowi zrozumienia złożonej problematyki pogranicza.

Wnioski

Krótki i z konieczności fragmentaryczny przegląd badań językoznawczych w zakresie kontaktów szeroko rozumianego języka białoruskiego z innymi językami (i/albo gwarami) pokazuje zmiany w metodologii badań na przełomie XX i XXI wieku. O ile w połowie XX stulecia punktem wyjścia było językoznawstwo systemowe, badania dialektologiczne dotyczyły fonetyki i fonologii, słowotwórstwa, słownictwa, w mniejszym zakresie – fleksji i składni, a później rozszerzono te podejścia o interpretację arealno-typologiczną, teorię kontaktów językowych, o tyle ostatnio w celu pozyskiwania materiału posługuje się nie tylko kwestionariuszami, ale stosuje się dłuższe rozmowy tematyczne, badacze chętnie sięgają do metodologii innych dyscyplin (etnolingwistyki, socjolingwistyki), łącząc dociekania lingwistyczne z badaniami nad identyfikacją wyznaniową, etniczną, kulturą tradycyjną, ustną historią, kolektywną pamięcią, postrzeganiem świata przez ludzi pogranicza.

Pozytywne wyniki uzyskuje się dzięki wspólnym badaniom specjalistów z różnych krajów, dobrym przykładem są np. eksploracje i interpretacje na pograniczu polsko-białoruskim. Brakuje tego na innych obszarach kontaktów językowych, zwłaszcza białorusko-ukraińskich i białorusko-rosyjskich. Poza tym, mimo iż od rozpadu ZSRR minęło ćwierćwiecze, ze smutkiem stwierdzam, że nadal w interpretacji wielu faktów widoczne są naciski polityczne ze strony władz.

Istotną się wydaje terminologia wykorzystywana w analitycznych pracach językoznawczych. Wieloznaczność samego terminu „pogranicza” oraz innych dyskusyjnych pojęć, jak np. zaakceptowane w językoznawstwie polskim, aczkolwiek budzące nie raz sprzeciw niektórych białoruskich slawistów, określenia „polszczyzna kresowa”, „kresy” lub niejednoznaczna, jak się okazuje, nazwa „mowa prosta” (mówienie „po prostu”), przejęta od rozmówców¹²⁰, wymaga definiowania.

Ciągłe zmiany i dynamizm, cechujące pogranicza, przemawiają za tym, by zbadane jakiś czas temu tereny odwiedzić w celu ponownego sprawdzenia sytuacji językowej, zanotowania materiału językowego oraz próby dokonania oceny ewolucji systemu języ-

---

trzeba będzie zweryfikować lub przynajmniej opatrzyć komentarzem. *Confer*: E. Smułkowa, *Wokół pojęcia pogranicza*.

¹¹⁹ *Confer* np.: H. Krasowska, L. Suchomłynow, *op. cit.*, s. 191.

¹²⁰ Nie zawsze znacząca to samo, mianowicie „gwarowa odmiana języka białoruskiego” oznacza również (przynajmniej na pewnych terenach) „każdy język nieskodyfikowany”. *Confer*: Я. Казлоўская-Дода, *Яшчэ раз пра...*, c. 117–122.

kowego (gwarowego). Żeby uzyskać zadowalające wyniki, warto opisywać równolegle oba stykające się ze sobą systemy językowe, równolegle pozyskiwać istniejące nazwy, określenia i formy gramatyczne, nagrywać teksty o podobnej tematyce w obu graniczących językach (gwarach). Mimo licznych postulatów w tym zakresie, takich równoległych opisów ciągle brakuje.

Bibliografia

- Arkuszyn, H. (2014). *Narodna leksika Zachidnoho Polissia*. Łuck: Schidnojewropejskij nacjonalnyj uniwersytet imeni Lesi Ukrajinky.
- Awaniesow, R. I., Atrachowicz, K. K., Mackiewicz, J. F. (red.). (1968). *Linhwistycznaja heahrafi-ja i hrupouka belaruskich haworak*. Mińsk: Nawuka i Technika.
- Awaniesow, R. I., Orłowa, W. G. (red.). (1965). *Russkaja dialektologija*. Moskwa: Nauka.
- Bachmannová, J. (1998). *Podkrkonošský slovník*. Praha: Academia.
- Barszczewska, N., Jankowiak, M. (2012). *Białoruska dialektologia*. Warszawa: Wydawnictwo UW.
- Bartmiński, J. (1992). Głos w dyskusji nad referatem Elżbiety Smułkowej. W: E. Smułkowa. (2002). *Białoruś a pogranicza. Studia o języku i społeczeństwie* (s. 346). Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Bartmiński, J. (1996). O „Słowniku stereotypów i symboli ludowych”. W: J. Bartmiński (red.), *Słownik stereotypów i symboli ludowych*. T. 1: *Kosmos*. Cz. 1: *Niebo: światła niebieskie, ogień, kamień* (s. 9–34). Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Bartmiński, J. (2008). Etnolingwistyka, lingwistyka kulturowa, lingwistyka antropologiczna? *Język a Kultura*, 20, s. 15–33.
- Bednarczuk L. (1999). Litewsko-słowiańskie pogranicze językowe w pierwszej połowie XX w. w świetle badań Olgerda Chomińskiego. *Acta Baltico-Slavica* 24, s. 95–105.
- Bednarczuk L. (opr. i posłowie), Chomiński O. (2010). Obszar językowy litewski w państwie polskim 1927–1933. *Acta Baltico-Slavica*, 34, s. 197–261.
- Budźko, I. (2007). Lingwistyczny i socjolingwistyczny charakter białoruskiego pogranicza. Podniesienie kwestii. W: Smułkowa, E., Engelking, A. (red.), *Pogranicza Białorusi w ujęciu interdyscyplinarnym* (s. 259–280). Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Budźko, I., Guszczewa, O., Kazancewa, H., Smułkowa, E. (2009). *Brasławszczyzna. Pamięć i współczesność*. T. II: *Słownictwo dwujęzycznych mieszkańców rejonu (Słownik brasławski)*. Warszawa: Wydawnictwo UW.
- Budźko, I., Guszczewa, O., Kazancewa, H., Smułkowa, E. (2011). *Brasławszczyzna. Pamięć i współczesność*. T. I. *Historia regionu. Charakterystyka socjolingwistyczna. Świadectwo mieszkańców*. Warszawa: Wydawnictwo UW.
- Bider, H. (2000). Moŭnaja sytuacija na Zachodnim Palessi. W: *Jazyk i socium. Materiały III Międzynarodowej naukowej konferencji, Minsk 1999* (s. 26–32). Minsk: BGU.
- Chromczanka, A. R. (2004). *Paŭnocna-mastoŭskija haworki: arealnaja, henetycznaja i tyपालիcznaja charaktarystyka*. Minsk: BDU.
- Cychun, H. (1993). Inawacyi sławiańskich kontaktnych zon. *Rozprawy Sławistyczne*, 6, s. 31–35.

- Cychun, H. (2001). Pra zachodniepaleskiju litaraturnuju mikramowu (projekt M. Szelahowicza), W: Klimczuk, F., Enhielkinh, A., Łabaczeŭskaja, V. (red.). (2001). *Zaharoddzie–3: Materyjały nawukowa-krajaznaŭczaj kanferencyi Palessie u XX st. (1–4 czerwienia, Bielastok)*, Miensk: Technalohija. Pobrano z: http://languages.miensk.com/Lang_Eu_As_Af/Indoeuropean/Westpalesian/prajekt_sheliah.htm (dostęp: 11.09.2013).
- Cychun, H. (2005). Na linhvistycznym sumiežy. *Acta Albaruthenica. Nawukowy zbornik*, 5, s. 22–25.
- Czyżewski, F. (2001). Granice polityczne a granice językowe – propozycje metodologiczne (na przykładzie gwar pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego). W: E. Smułkowa, A. Engelking (red.), *Język i kultura białoruska w kontakcie z sąsiadami. Studia poświęcone Antoninie Obrębskiej-Jabłońskiej w stulecie urodzin* (s. 63–69). Warszawa: Wydział Polonistyki UW.
- Czyżewski, F. (w druku). Centra i peryferia w opisach dialektologicznych pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego.
- Dejna, K. (1994). *Atlas polskich innowacji dialektalnych*. Warszawa–Łódź: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Dejna, K. (1951). *Polsko-laskie pogranicze językowe na terenie Polski*. T. I–II. Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Dejna, K. (1976). Językowa przynależność gwar brzesko-pińskich. W: *Języki i literatury wschodniosłowiańskie. Materiały Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej, Łódź 14–15 czerwca 1976* (s. 13–20). Łódź: Uniwersytet Łódzki.
- Dejna, K. (1979). Z metodologii badań gwar peryferyjnych i wyspowych. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*, XXV, s. 35–40.
- Dejna, K. (1998). Gwara i jej stosunek do innych odmian języka ogólnonarodowego. W: S. Gala (red.), *Teoretyczne, badawcze i dydaktyczne założenia dialektologii* (s. 13–22). Łódź: Łódzkie Towarzystwo Naukowe.
- Doroszewski, W. (1953). Przedmiot i metody dialektologii. *Poradnik Językowy*, 1, s. 1–8; 2, s. 1–7; 3, s. 2–10; 4, s. 4–12.
- Doroszewski, W. (1962). Dialektologia a metoda historyczno-porównawcza. W: W. Doroszewski, *Studia i szkice językoznawcze* (s. 449–458). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Doroszewski, W. (1962). O statystyczne przedstawienie izoglos. W: W. Doroszewski, *Studia i szkice językoznawcze* (s. 380–392). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Dubisz, S. (1992). Problematyka lingwistyczna w badaniach nad pograniczami polszczyzny (przegląd zagadnień, wnioski, postulaty badawcze). W: S. Dubisz (red.), *Granice i pogranicza* (s. 17–22). Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa.
- Dulewiczowa, I. (1992). Problem wewnętrznej granicy języka na tle słowiańskich badań porównawczych. W: K. Handke (red.), *Słowiańskie pogranicza językowe. Zbiór studiów* (s. 37–43). Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Durnowo, N. N., Sokołow, N. N., Uszakow, D. N. (1915). *Opyt dialektologiczeskoj karty ruszskogo języka w Jewropie*. Moskwa: Sinodalnaja tipografija.
- Glinka, S., Obrębska-Jabłońska, A., Siatkowski, J. (red.). (1980). *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny*. T. I. Wrocław: Ossolineum.

- Grinblat, M., J. (1959). K woprosu o uczastii litowcew w etnogenezie bielorusow. W: S. A. Taranowa, L. N. Terentjewa (red.), *Trudy Pribaltijskoj objedinionnoj kompleksnoj ekspedicii. T. 1: Woprosy etniczesczkoj istorii narodow Pribaltiki: Po dannym archeologii, etnografii i antropologii* (s. 523–543). Moskwa: Izdatelstwo Akademii Nauk SSSR.
- Handke, K. (1986). Dialektologia i inne nauki. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Linguistica, 12*, s. 37–46.
- Jankowiak, M. (2006). Jazykovaja charakteristika dierievien' na bielorusko-russkom pograniczni. *Studia Slavica, VI*, s. 264–278.
- Jankowiak, M. (2006). Sociolingwistyczeskaja situacija bielorusow na bielorusko-rossijskom pograniczji. *Linguistica Lettica, XV*, s. 193–210.
- Jankowiak, M. (2009). *Gwary białoruskie na Łotwie w rejonie kraślowskim. Studium socjolingwistyczne*. Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Jankowiak, M. (2010). Białoruskajamowa ũ Latwii: status, sfery wykarystannia, pierspiektywy. *Acta Albaruthenica, 10*, s. 301–310.
- Jankowiak, M. (2010). Leksika białoruskamoŭnych žycharoŭ Łaħalii (na przykładzie Kraślaŭskaha rajona), W: S. Kawalou, R. Radzik, M. Sajewicz (red.). *Polsko-białoruskie związki kulturowe, literackie i językowe* (s. 397–406). Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Jankowiak, M. (2013). Gwary białoruskie na zachodniej Smoleńszczyźnie – dzieje agonii. *Slavia, 82(3)*, s. 315–322.
- Jankowiak, M. (2015). *Białoruskija haworki ũ Kraślaŭskim rajonie Latwii. Sacyjalinhwistycznaje dasledawannie*. Piotrowicz A. (pierakł.). Wyd. 2-oje, papr. Smalensk: Inbielkult.
- Karaś, H. (2002). *Gwary polskie na Kowieńszczyźnie*. Warszawa–Puńsk.
- Karaś, H. (2016). Dialektologia w ujęciu Witolda Doroszewskiego. *Poradnik Językowy, 1*, s. 53–66.
- Karaś, H. (bez daty). *Definicja dialektologii, jej przedmiot, zadania i podstawowe terminy; Metody dialektologii – uwagi wstępne; Główne nurty metodologiczne w badaniach dialektologicznych. Szkoły dialektologiczne*. W: H. Karaś (red.), *Gwary polskie. Przewodnik multimedialny*. Pobrano z: http://www.gwarypolskie.uw.edu.pl/index.php?option=com_frontpage&Itemid=1 (dostęp: 10.10.2016).
- Karłowicz, J. (1900–1911). *Słownik gwar polskich*. T. 1–6. Kraków: Akademia Umiejętności.
- Karski, E. (1903). Etnograficzeskaja karta belorusskogo plemieni. Belorusskije gowory. W: E. F. Karski. *Bielorusy*. T. 1: *Wwiedienije w izuczenije jazyka i narodnoj słowiestnosti*. Warszawa: Tipografija Warszawskiego Uczebnego Okruga.
- Karski, J. (2001). *Bielarusy*. Minsk: Białoruski knihazbor.
- Kazłoŭskaja-Doda, J. (2008). Jaszczere raz pra „prostuju mowu”. W: L. P. Kunczewicz, N. W. Paleszczuk (red.), *Dyjalektalohija i historyja białoruskaj mowy. Materyjały Miżnarodnaj nawukowaj kanferencyi, Minsk, 15–16 krasawika 2008 hoda* (s. 117–122). Minsk: Prawa i ekanomika.
- Kazłoŭskaja-Doda, J. (2005). Sprażennie dziejasłowaŭ u polskaj haworczy niekalkich wiosak Woranaŭskaha rajona. *Acta Albaruthenica. Nawukowy zbornik, 5*, s. 212–220.
- Kaś, J. (2003). Etnografia w słowniku gwarowym. W: J. Sierociuk (red.), *Gwary dziś 2. Regionalne słowniki i atlasy gwarowe* (s. 241–248). Poznań: Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauki.

- Klimczuk, F. (apriel 1996). Etniczeskaja struktura nasilenija Brestskoj oblasti (k woprosu o „skrytych” etnosach). *Berestejskij kraj*. Pobrano z: <http://brama.brestregion.com/num12-13/artic03.shtml> (dostęp: 09.09.2013).
- Klimczuk, F. D. (1981). K istorii rasprostranienija goworow w jugo-wostocznoj Litwie. W: W. W. Iwanow (red.), *Balto-slawianskije issledowanija*. 1980.
- Klimczuk, F. D. (1983). *Haworki Zachodniaha Palessia: Fanietyczny narys*. Minsk: Nawuka i technika.
- Klimczuk, F. D. (2015). Haworki Bierasciejaskaj wobłasci. W: F. Czyżewski, A. Dudek-Szumigaj, M. Żygalova (red.), *Gdzie bije źródło... Pieśni ludowe pogranicza Polski i Białorusi* (s. 129–143). Lublin–Wisznice: Bez erraty Zbigniew Dyszczyk.
- Kłoskowska, A. (1996). *Kultury narodowe u korzeni*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kłoskowska, A. (1994). Pogranicze kulturowe w perspektywie badań biograficznych. W: W. Władyka (red.), *Inni wśród swoich* (s. 100–106). Warszawa: Instytut Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk.
- Kniūkšta, P. (1990). *Wileńszczyzna i język litewski*. Mikalonienė, B. (tłum. z lit.). Vilnius: Mokslas.
- Kozłowska-Doda, J. (1999). Sytuacja językowa w rej. woronowskim na Białorusi. W: J. Rieger (red.), *Język polski dawnych Kresów Wschodnich* (s. 11–26). T. II. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Kozłowska-Doda, J. (2011). Międzynarodowa Konferencja Naukowa Pogranicze w perspektywie językowej, historycznej i kulturowej, 12–13 listopada 2010. *Studia Białorusienistyczne*, 5, s. 477–480.
- Krasowska, H., Suchomłynow, L. (2006). Relacyjność językowego i kulturowego pogranicza. W: Z. Kowalski, H. Krasowska, J. Makar, W. Strutyński (red.), *Bukowina. Tradycja i współczesność* (s. 191–198). Piła–Czerniowce–Suczawa: Związek Polaków w Rumunii, Dom Polski.
- Krańcewicz, A. (2014). *Kraina pahranczcza: wybranyja twory*. Smalensk: Inbielkult.
- Krawczyk, A. (2007). *Zapożyczenia leksykalne w sytuacji wielojęzyczności. Ukrainizmy i rusycyzmy w gwarze Maćkowiec na Podolu*. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Krywicki, A. A. (2003). *Dyalektalohija bielaruskaj mowy*. Minsk: Wszejszaja szkoła.
- Krywicki, A., Cychun, H., Jaszkin, I., Michajłaŭ P. (1982–1987). *Turaŭski sloŭnik*. T. 1–5. Minsk: Nawuka i Technika.
- Kuprianowicz, G. (bez roku). Ukraińskie odrodzenie na Polesiu Zachodnim (Ziemi Brzeskiej), *Nad Bugom i Narwoju – ukraiński czasopis Podlaszcza*, s. 14. Pobrano z: http://nadbuchom.pl/art_2395.html (dostęp: 09.09.2013).
- Kuraszkiewicz, W. (1963). *Zarys dialektologii wschodniosłowiańskiej*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kuraszkiewicz, W. (1964). Tendencje białoruskie i ukraińskie w gwarach okolic Puszczy Białowieskiej. *Acta Baltico-Slavica*, I, s. 247–257.
- Kurjan, I. (2005). Białoruska-polskaje moŭnaje pamieźza. Problema nawukowaha padychodu. *Acta Albaruthenica. Nawukowy zbornik*, 5, s. 17–21.
- Mackiewicz, J. F. (red.). (1979–1986). *Słoŭnik bielaruskich haworak Paŭnocna-Zachodniaj Białorusi i jaje pahranczcza, u 5 tamach*. Minsk: Nawuka i technika.

- Małecki, M. (1933). Do genezy gwar mieszanych i przejściowych (ze szczególnym uwzględnieniem granicy językowej polsko-czeskiej i polsko-słowackiej), *Slavia Occidentalis*, XII, s. 81–90 [przedruk w: Małecki, M. (2004). *Dialekty polskie i słowiańskie* (s. 135–140). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego].
- Marusyk, T. (2003). Ukrajnicy Berestejszczyzny: myślnie y czasasne. Radio Swoboda, 15.10.2003. Pobrano z: http://www.novamova.com.ua/htm/marusyk/marusyk_7.htm (dostęp: 24.01.2013).
- Niemkiewicz, E. (2000). *Bibliografia bibliografii językoznawstwa polskiego*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Niewskaja, L. G., Sudnik, T. M. (1978). Dialektnyje kontakty w zonie sowriemiennogo baltijsko-sławianskiego etnojazykowego pograniczja, W: W. I. Borkowski, O. N. Trubaczow, S. B. Biernsztejn, N. I. Tołstoj (red.), *Sławianskoje jazykoznanije: VIII Międzynarodnyj sjezd sławistow* (s. 285–307). Moskwa: Nauka.
- Nitsch, K. (1924). Granice państwa a granice dialektów. *Język Polski*, V, s. 80–86.
- Nitsch, K. (1925, styczeń). Język polski na Wileńszczyźnie. *Przegląd Współczesny*, XII, s. 25–32 [przedruk w: J. Rieger (red.). (2006). *Język polski dawnych Kresów Wschodnich 3* (s. 29–35). Warszawa: Wydawnictwo Semper].
- Nitsch, K. (1957). *Dialekty języka polskiego*. Wrocław–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo.
- Nitsch, K. (1960). *Wybór polskich tekstów gwarowych*. Warszawa: PWN.
- Nowicka, E. (1999). Badanie pogranicza. Kilka propozycji metodologicznych. *Pogranicze. Studia Społeczne*, 8, s. 13–22.
- Ostrowski, B. (2013). *Białoruskie gwary Grodzieńszczyzny. Wybrane zagadnienia*. Kraków: IJ PAN.
- Pađużny, A. I. (red.). (1993). *Bielaruskaje mowaznaŭstwa. Biblijahraficzny pakazalnik 1976–1985*. Minsk: CNB AN Białorusi (rataprynt).
- Pahareły, A. (2013). Spradwiecznaje pamieźża. Savchenko, Andrew. (2009). Belarus – A Perpetual Borderland. Leiden–Boston: Brill, 239 p. *Palitycznaja Sfera*, 21 (2), s. 124–130.
- Papko, A. (2012). Białaruś – nijaki nia most i pamieźża, Radyjo Racyja, 27.04.2012. Pobrano z: <http://radyjo.net/4/91/Artykul/97761/> (dostęp: 24.01.2013).
- Prochorowa, S. (1995). Metody issledowanija perechodnych goworow. W: M. Kondratiuk (red.), (1995). *Badania dialektów i onomastyki na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim* (s. 187–192). Białystok: Uniwersytet Warszawski. Filia w Białymstoku.
- Rastorgujew, P. A. (1960). *Gowory na tierritorii Smolenszczyzny*. Minsk: Izdatelstwo AN BSSR.
- Rastorgujew, P. A. (1973). *Słowar' narodnych goworow Zapadnoj Briańszczyzny: Materiały dla istorii słownego sostawa goworow*. Minsk: Nauka i Technika.
- Rieger, J. (1989). *Z dziejów języka rosyjskiego*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Rieger, J. (2001). Język mniejszości – z problematyki badawczej w odniesieniu do polszczyzny na Wschodzie i języka ukraińskiego w Polsce. W: J. Rieger (red.), *Język mniejszości w otoczeniu obcym* (s. 9–16). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Rieger, J. (2015). „Nowe” i „stare” w metodologii dyalektologicznych studiów. W: P. Hrycenko, N. Chobzej (red.), *Dialektologiczni studiji 10. Tradiciji i nowatorstwo w czasowych studiach*. Lwów: IU NAN Ukrainy [w druku].

- Rieger, J. (2014). *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Brasławszczyźnie. Oparte głównie na nagraniach i zapisach Anny Stelmaczek-Bartnik, Barbary Jasinowicz, Wiktora i Elżbiety Minksztyków, Natalii Ananiewej, kartoteki Wiaczesława Werenicza*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa.
- Rieger, J., Cechosz, I., Dziegiel, E. (2001). Badania gwar kresowych dziś. W: J. Sierociuk (red.), *Gwary dziś. 1: Metodologia badań* (s. 95–110). Poznań: Wydawnictwo PTPN.
- Rieger, J., Masojć, I., Rutkowska, K. (2006). *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie*. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Rudnik-Karwatowa, Z. (red.). [oprac. Kornacka, M., Rudnik-Karwatowa, Z. przy współudziale slawistów z krajowych i zagranicznych ośrodków naukowych]. (1995 i nast.). *Bibliografia językoznawstwa slawistycznego za rok 1992*. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Rusak, W. P. (red.). (2004). *Białoruskaje mowaznaŭstwa. Biblijahraficzny pakazalnik 1986–1991*. Minsk: Białoruskaja nawuka.
- Sadowski, A. (1995). *Pogranicze polsko-białoruskie. Tożsamość mieszkańców*. Białystok: Trans Humana.
- Sajewicz, M. (1992). Nasza mowa prosta, czyli o białorusko-ukraińskiej granicy językowej na Białostocczyźnie. *Nad Bugom i Narwoju – ukraiński czasopis Pidliaszszia*, 3(4), s. 15–19.
- Sajewicz, M. (1993). O ustalaniu przynależności językowej gwar peryferyjnych (na przykładzie gwar poleskich). *Rozprawy Slawistyczne*, 6, s. 255–263.
- Sajewicz, M. (1997). O białorusko-ukraińskiej granicy językowej na Białostocczyźnie. *Rozprawy Slawistyczne*, 12, s. 91–105.
- Savchenko, A. (2009). *Belarus – A Perpetual Borderland*. Leiden–Boston: Brill.
- Sawaniewska-Mochowa, Z. (1991). Bibliografia prac o polszczyźnie kresowej. *Studia nad polszczyzną kresową*, VI, s. 223–254.
- Sawaniewska-Mochowa, Z. (1995). Bibliografia prac o polszczyźnie kresowej za lata 1989–1993 (z uzupełnieniami do roku 1988). *Studia nad polszczyzną kresową*, VIII, s. 265–282. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper.
- Sicińska, K. (w druku). O statusie i nazewnictwie polszczyzny kresowej raz jeszcze.
- Smułkowa, E. (1999). Sytuacja językowa w Ejszyszkach. Wyniki badań sondażowych prowadzonych na Litwie w 1997 roku. W: J. Porayski-Pomsta (red.), *Sytuacja językowa Wileńszczyzny* (s. 54–64). Warszawa: Wydawnictwo UW.
- Smułkowa, E. (2000). Dwujęzyczność po białorusku: bilingwizm, dyglosja, czy coś innego? *Prace Katedry Kultury Białoruskiej, 1: Język a tożsamość na pograniczu kultur*, s. 90–100.
- Smułkowa, E. (2002). Pogranicze językowe jako przedmiot współczesnej dialektologii. W: Smułkowa, E. *Białoruś i pogranicza. Studia o języku i społeczeństwie* (s. 425–431). Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Smułkowa, E. (2002). Pojęcie gwar przejściowych i mieszanych na polsko-białorusko-ukraińskim pograniczu językowym. W: Smułkowa, E. *Białoruś i pogranicza. Studia o języku i społeczeństwie* (s. 336–348). Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Smułkowa, E. (2002). Propozycja terminologicznego zawężenia zakresu pojęć: „gwary przejściowe” – „gwary mieszane”. W: Smułkowa, E. *Białoruś i pogranicza. Studia o języku i społeczeństwie* (s. 349–354). Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.

- Smułkowa, E. (2007). Wokół pojęcia pogranicza. Wschodnie i zachodnie pogranicze Białorusi w ujęciu porównawczym. W: E. Smułkowa, A. Engelking (red.), *Pogranicza Białorusi w perspektywie interdyscyplinarnej* (s. 5–14). Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Smułkowa, E. (2007). Zachodnia i wschodnia pamięć Białorusi – ahulnaje i spieczycznaje. Ustupnyja zauwahi. W: S. Zaprudski, A. Fiaduta, Z. Szybieka (red.), *Bielaruś i bielaruśy ũ prastory i czasie: Zbornik da 75–hoddzia prafiesara Adama Maldzisa* (s. 283–290). Minsk: Limaryus.
- Smułkowa, E. (2014). Henadź Cychun, Wybranyja pracy: belarusicystyka, sławistyka, arealnaja linhwistyka, Minsk 2012, s. 370, *Rocznik Slawistyczny (Revue Slavistique)*, 63, s. 210–216.
- Smułkowa, E. (2005). Dumajuczy pra pamięć. *Acta Albaruthenica. Nawukowy zbornik*, 5, s. 26–30.
- Smułkowa, E., Engelking A. (2007). Uwagi o metodzie badań terenowych na pograniczach Białorusi. W: E. Smułkowa, A. Engelking (red.), *Pogranicza Białorusi w perspektywie interdyscyplinarnej* (s. 15–18). Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Smułkowa, E., Engelking, A. (red.). (2007). *Pogranicza Białorusi w perspektywie interdyscyplinarnej*. Warszawa: Wydawnictwo DiG.
- Stieber, Z. (1934). *Sposoby powstania słowiańskich gwar przejściowych*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Straczuk, J. (2006). *Cmentarz i stół. Pogranicze prawosławno-katolickie w Polsce i na Białorusi*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Sudnik, T. M. (1975). *Dialekty litowsko-sławiańskiego pogranicza: Oczerki fonologicznych systemów*. Moskwa: Nauka.
- Sziriajew, J. J. (1991). *Belaruś: Ruś Bielaja, Ruś Cziornaja i Litwa w kartach*. Mińsk: Nauka i Technika.
- Tarnacki, J. (1939). *Studia porównawcze nad geografią wyrazów (Polesie–Mazowsze)*. Warszawa: Uniwersytet Józefa Piłsudskiego.
- Tołstoj, N. I., Tołstaja, S. M. (1983). O zadaczach etnolingwistycznego izuczenija Polesja. W: N. I. Tołstoj (red.), *Polesskije tningwistickij sbornik: materijały i issledowanija* (s. 3–21). Moskwa: Nauka.
- Uliasz, S. (1997). *O kategorii pogranicza kultur*. W: C. Kłak (red.), *Pogranicza kultur* (s. 9–20). Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej.
- Urbańczyk, S. (red.). (1994). *Encyklopedia języka polskiego*. Wrocław–Warszawa–Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo.
- Weinreich, U. (1953). *Languages in Contact*. New York: Linguistic Circle of New York.
- Zaręba, A. (1983). Dialektologia a onomastyka. W: Zaręba, A. *Pisma polonistyczne i slawistyczne* (s. 355–373). Warszawa–Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Zielińska, A. (2011). O koncepcji słownika pogranicza: Brasławszczyzna. Pamięć i współczesność, t. 2, Słownictwo dwujęzycznych mieszkańców rejonu (słownik brasławski), red. Elżbieta Smułkowa, zespół autorki: Iryna Budźko, Olga Guszczewa, Helena Kazancewa, Elżbieta Smułkowa, konsultacja lituanistyczna Nijola Birieli, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2009. *Acta Baltico-Slavica*, 35, s. 277–283.
- Zinkevičius, Z. (1966). *Lietuvių dialektologija*. Vilnius: Mintis.

Summary

The article discusses some issues relating to the field of research analysis of linguistic material recorded in the contact zone of the Belarusian dialects with other languages (dialects). The author traces the publications of researchers, especially those which were written at the turn of the twentieth and twenty-first century, and on their basis some issues are discussed concerning the ambiguity of the terms; she compares them with traditional and innovative ways of interpreting linguistic facts and also shows that some stereotypes were contemporary in linguistic studies.

Key words: borderlands, Belarus, language contact, methodology of linguistic research, linguistic terminology, dialect dictionaries

Streszczenie

W artykule poruszono kwestie dotyczące badań terenowych oraz analizy językoznawczej materiału pochodzącego ze stref kontaktów gwar białoruskich z innymi językami (gwarami). Autorka dokonuje przeglądu publikacji z przełomu XX i XXI wieku, aby na ich podstawie rozważyć dyskusyjne kwestie odnoszące się do określeń o charakterze terminologicznym. Zestawia uzupełniające się tradycyjne i nowatorskie sposoby interpretacji faktów językowych oraz pokazuje, że niektóre stereotypowe poglądy pojawiają się także we współczesnych opracowaniach językoznawczych.

Słowa kluczowe: pogranicze, Białoruś, kontakt językowy, metodologia badań językoznawczych, terminologia językoznawcza, słowniki gwarowe

Рэзюме

У артыкуле абмяркоўваюцца асобныя праблемы палявых даследаванняў на паграніччы, а таксама лінгвістычнага аналізу матэрыялу, які ілюструе моўныя кантакты беларускіх гаворак з іншымі мовамі (гаворкамі). Робіцца агляд публікацыяў даследчыкаў, асабліва надрукаваных на мяжы XX і XXI стст., абапіраючыся на якія разглядаюцца дыскусійныя пытанні адносна неадназначных тэрмінаў, супастаўляюцца традыцыйныя і інвацыйныя спосабы інтэрпрэтацыі моўных фактаў, а таксама паказваецца, што некаторыя стэрэатыпныя ўяўленні датычаць і сучасных мовазнаўчых даследаванняў.

Ключавыя словы: памежжа, Беларусь, моўныя кантакты, метадалогія лінгвістычных даследаванняў, лінгвістычная тэрміналогія, дыялектныя слоўнікі